

DOJENČEK IN MALČEK

1. GIBALNI RAZVOJ PO ROJSTVU

Gibalni razvoj od prednatalnega obdobja naprej v skladu z dvema načeloma. Načelo cefalokavdalne smeri razvoja pomeni, da razvoj poteka v smeri od glave navzdol. Dojenček se torej najprej nauči nadzorovati glavo, nato zgornje okončine in trup ter nato še spodnje okončine. Načelo proksimodistalne smeri razvoja pomeni, da razvoj poteka v smeri od osrednjega dela k bolj oddaljenim delom telesa. Dojenki tako najprej usvojijo različne gibe, ki potekajo iz ramen, nato gibe iz komolca, potem iz zapestja, nazadnje pa gibe prstov.

Gibalni razvoj je tesno povezan z drugimi področji razvoja – zaznavnim, čustvenosocialnim in spoznavnim.

NAČELO CEFALOKAVDALNE SMERI RAZVOJA POMENI, DA RAZVOJ POTEKA V SMERI OD GLAVE NAVZDOL.

NAČELO PROKSIMODISTALNE SMERI RAZVOJA POMENI, DA RAZVOJ POTEKA OD SREDINE TELESNA NAVZVEN.

1. 1. REFLEKSI

Refleks je vedenje, ki ga samodejno sproži določeni dražljaj.

Pri novorojenčkih lahko opazimo 27 različnih refleksov.

Tako naj bi nekateri refleksi, npr. sesalni, novorojenčkom omogočali preživetje, medtem ko nekateri drugi refleksi danes niso več pomembni za preživetje, so pa imeli prilagoditveno vrednost nekoč v evoluciji človeka, npr. Morov refleks, ki naj bi dojenčkom omogočal, da so se prijeli maminega telesa.

REFLEKS: Morov

SPROŽILNI DRAŽLJAJ: Sliši glasen zvok, nenadno zgubi oporo glave in vrata

DOJENČKOV ODZIV: Se zdrzne, iztegne spodnji in zgornji okončini ter prste in jih v loku zapre proti središču telesa, upogne hrbet in potegne glavo nazaj

RAZVOJNI VZOREC: Od 7. meseca gestacijske starosti do 3. ali 4. meseca

Večina refleksov pri dojenčkih v prvih šestih mesecih življenja izgine.

Hodilni refleks z razvojem izgine, ker so mišice nog za hojo prešibke glede na povečanje telesne teže. Večina zgodnjih refleksov torej že v nekaj mesecih izgine ali se postopoma spreminjajo. Tako npr. po tretjem mesecu starosti izginja prijemalni refleks, nadomeščati pa ga začne namerno prijemanje predmetov.

1. 2. SPONTANO RITMIČNO GIBANJE DOJENČKOV

V prvem mesecu življenja dojenčkov lahko opazimo postopno pojavljanje spontanih ritmičnih gibov (npr. brcanje z nogami, zibanje, mahanje z rokami ipd.), ki niso usmerjeni k cilju. Spontano ritmično gibanje predstavlja gibanje, ki je bolj zapleteno kot preprosti refleksi. Takšne gibe najpogosteje opazimo okrog šestega ali sedmega meseca starosti dojenčkov. Torej se spontani ritmični gibi pojavljajo pred in med razvojem namernega nadzora nad gibi rok in nog. Dojenčki največ brcajo nekoliko pred tem, ko se začnejo plaziti.

1. 3. MEJNIKI V GIBALNEM RAZVOJU

Mejniki so določena ključna vedenja ki so pomembna za posamezno razvojno obdobje in se pojavljajo po točno določenem zaporedju. Mejniki služijo bolj ali manj natančnemu napovedovanju otrokovega razvoja.

Gibalni razvoj pri večini otrok poteka v določenem zaporedju, v hitrosti njegovega razvoja pa se kažejo precejšnje individualne razlike.

V razvoju grobih gibov dojenček npr. najprej usvoji posamezne gibe zgornjih in spodnjih okončin, nato pa te gibe združi v hojo.

Uspešno prijemanje oddaljenih predmetov npr. vključuje seganje z roko in prijemanje z dlanmi in prsti, v nadaljnjem razvoju pa predstavlja del še bolj zapletenih dejanj, kot so npr. sestavljanje stolpa iz kock.

Razvoj gibanja se odraža tudi v vse večji moči, hitrosti in ravnotežju, prav tako pa so gibi otrok z razvojem vedno bolj usklajeni. Moč predstavlja lastnost, ki poteka sočasno z rastjo mišičnega tkiva.

V obdobju celotnega otroštva opazimo stalen porast v moči, dečki pa so nekoliko močnejši od deklic. Podobno se povečuje tudi hitrost otrokovih gibov, npr. teka, usklajenost hitrih in kratkih gibov. Dečki so nekoliko hitrejših od deklic pri nalogah, ki zahtevajo hitrost, razen pri nalogah, ki vključujejo ravnanje z majhnimi predmeti, pri katerih so deklice hitreje od dečkov.

Deklice so v obdobju celotnega otroštva nekoliko bolj gibljive od dečkov.

V otroštvu se razvija tudi sposobnost usklajevanja tega, kar otrok želi narediti, in tega, kar zmore.

Denverski razvojni presejalni test (DRPT) nam omogoča kontinuirano spremljanje otrokovega razvoja od enega mesca do šestih let ter odkrivanje otrok, ki zaostajajo v razvoju. Poleg govornega in socialnega razvoja s pomočjo DRPT ocenjujemo tudi razvoj grobih (npr. obračanje, hoja, skakanje) in drobnih gibov (npr. prijemanje predmetov, zapenjanje gumbov, prerinjanje likov).

Pri interpretaciji povprečnih starosti, pri katerih otroci usvojijo določeno gibalno sposobnost, je treba upoštevati, da normativni gibalni razvoj zajema velike individualne razlike med otroki. Če 50% otrok usvoji določeno sposobnost pri določeni starosti, to pomeni, da jo polovica otrok usvoji že pred to starostjo, polovica pa kasneje.

Otroci mejnike v gibalnem razvoju dosegajo hitreje, kot so jih pred npr. pol stoletja, kar je posledica izboljšane prehrane, učinkovitejšega zdravstvenega varstva in sprememb v negi in skrbi za otroke.

MEJNIKI SO DOSEŽKI, KI SE V RAZVOJU POJAVLJAJO PO NAPOVEDLJIVEM ZAPOREDJU IN OMOGOČAJO USVAJANJE BOLJ ZAHTEVNIH IN CELOVITIH OBLIK VEDENJA.

SISTEMI GIBALNIH DEJANJ SO VSE BOLJ ZAPLETENE IN CELOVITE KOMBINACIJE GIBOV, KI ZDRUŽUJEJO PREDHODNO USVOJENE ENOSTAVNEJŠE GIBE.

1. 4. GROBI GIBI

Pri starosti od 1. do 3. mesecev se večina dojenčkov namerno obrne z boka na hrbet, kasneje se lahko obrnejo s hrbta na bok, od 5. do 7. meseca pa se večina dojenčkov že samostojno obrne s hrbta na trebuh.

Večina dojenčkov ob opori sedi po 3. mesecu, trdno samostojno sedijo od 5. do 7. meseca naprej. S pomočjo opore se večina dojenčkov lahko dvigne v sedeč položaj od 6. do 8. meseca, v stoječ položaj pa od 8. do 10. meseca starosti.

Po 6. mesecu starosti se dojenčki začnejo premikati z načini, ki se pojavljajo pred hojo. Večina dojenčkov zmore hoditi s pomočjo od 8. do 12. meseca, samostojno pa jih večina hodi od 9. do 13. meseca starosti.

Do konca 2. leta starosti večina malčkov usklajeno teče in skoči s tal z obema nogama. Malčkove noge so ob teku še vedno zelo toge. Malčki imajo težave z ohranjanjem ravnotežja, zato ob teku pogosto padajo. Prav tako jim težave povzroča hitro ustavljanje. Otrokova sposobnost teka se v obdobju celotnega otroštva razvija vzporedno z močjo, hitrostjo in sposobnostjo usklajevanja njegovih gibov.

Sposobnost skakanja se razvije kasneje kot hoja.

V obdobju zgodnjega otroštva se otrokova sposobnost skakanja izboljšuje, otroci skačejo vedno višje, njihovi skoki pa so vedno daljši. Ti dve sposobnosti (poskakovanje in preskakovanje) se razvijeta po otrokovem 3. letu.

Malčki in predšolski otroci se pogosto učijo vožnje s tricikli. Potem ko usvojijo temeljne spretnosti, se pogosto preizkušajo tudi v bolj zapletenih spretnostih vožnje. Med 5. in 7. letom otroci tricikle zamenjajo s kolesi.

GROBI GIBI SO GIBI, PRI KATERIH UPORABLJAMO VELIKE MIŠIČNE SKUPINE.

1. 4. 1. NADZOR GLAVE

Ob rojstvu večina novorojenčkov lahko obrne glavo levo in desno.

V pokončnem položaju novorojenčki tudi ob podpori trupa ne zmorejo obdržati glave pokonci. Pri starosti od 1. do 3. mesecev pa večina dojenčkov glavo drži trdno, tudi če jih v pokončnem položaju premikamo.

1. 5. DROBNI GIBI

Preproste gibe seganja lahko opazimo že pri novorojenčkih, ki ob seganju običajno tudi razširijo svoje dlani, vendar pa ne zmorejo predmeta prijeti ali se ga vsaj dotakniti. Seganje po predmetih postane uspešno približno v 4. mesecu.

Pri starosti od 5. do 7. meseca imajo dojenčki težave s prijemanjem majhnih predmetov. T. i. **pincetni prijem je prijem**, ko dojenček majhen predmet prime z blazinicama palca in kazalca.

Razvoj drobnih gibov v obdobju malčka odraža vse večji nadzor in natančnost ter napredek v razvoju usklajenega gibanja oko – roka.

Malčki so veliko spretnejši pri slačenju svojih oblačil kot pri oblačenju.

V 6. in 7. letu pa spretno zapenjajo gumbe, ki so zakriti, zadrگو in si zavežejo vezalke. Razvoj spretnosti hranjenja in oblačenja omogoča otroku, da vedno bolj skrbi sam zase.

Razvojne spremembe se kažejo tudi v otrokovih spretnostih, ki so povezane z risanjem in s pisanjem.

Uporaba pisal, različnih barvic ali voščenk in škarij predstavlja pomemben sklop drobnogibalnih spretnosti, ki se razvijajo v obdobju celotnega otroštva.

V 5. letu večina otrok že napiše svoje ime z velikimi tiskanimi črkami ter nekaj številčk. Otroci pogosto obračajo nekatere črke in številke, npr. S, 3, P, 6, N, B in J.

Do 8. leta zmorejo napisati nekaj stavkov, le redko še obračajo črke, vse pogosteje tudi pišejo s pisanimi črkami.

DROBNI GIBI SO GIBI, KI ZAHTEVAJO UPRABO MAJHNIH MIŠIC.

PINCETNI PRIJEM JE PRIJEM Z BLAZINICAMA PALCA IN KAZALCA.

1. 5. 1. ROČNOST

Dojenčki že v 1. letu starosti po različnih predmetih pogosteje segajo z eno roko kot z drugo. Prav tako večina dojenčkov med spanjem obrne glavo na desno stran. Prevlada uporabe roke, s katero pišejo, se običajno pojavi do 3. oz. 4. leta, pri tem pa pri večini prevlada uporaba desne roke pred levo. V 6. letu starosti, ko otroci vstopajo v šolo, je izmenično uporabljanje obeh rok za pisanje ali risanje zelo redko.

V redkih primerih so posamezniki obojeročni in z obema rokama enako spretno izvajajo različne dejavnosti. Prevlada uporabe leve roke pred desno je pogostejša pri dečkih kot pri deklicah.

Pri večini otrok se kaže prevlada uporabe desnega dela telesa.

ROČNOST PREDSTAVLJA PREVLADO UPORABE ENE ROKE PRED DRUGO.

OTROCI IN ŠPORT

Otroci se v obdobju zgodnjega in srednjega otroštva vse pogosteje vključujejo v tekmovalne športe. Preden pa se otrok lahko uspešno vključi v šport, mora razviti nekatere temeljne gibalne sposobnosti.

NEKATERE TEMELJNE GIBALNE SPOSOBNOSTI

Grobi gibi: skakanje, preskakovanje, poskakovanje, plezanje, tek

Ravnaje s predmeti: lovljenje, odbijanje, kotaljenje, brcanje, metanje

Ravnotežje: izmikanje, ustavljanje, obračanje, sklanjanje

POGOSTE ŠPORTNE DEJAVNOSTI OTROK

Smučanje, košarka, nogomet, plavanje, tenis, gimnastika,...

Na uspešno izvajanje športne dejavnosti poleg usvojenih temeljnih gibalnih sposobnosti vplivajo tudi naslednji dejavniki:

- otrokova motivacija
- priložnosti za usvajanje gibalne sposobnosti
- načrtna vadba in strokovno vodenje, ki ga otroku nudi odrasli (npr. trener)

V obdobju med 6. in 10. letom otroci zmorejo nositi, loviti in voditi žogo z roko ali nogo, zadevati različne cilje. Otroci usvojijo nekatere tehnike plavanja, osnove baletne tehnike in izvajajo osnovne tehnične in taktične elemente košarke. Vse opisane gibalne spretnosti se razvijajo tudi v obdobju poznega otroštva in mladostništva.

V obdobju med 10. in 15. letom hiter telesni razvoj poruši ustaljene gibalne vzorce. Posledica tega je pogosto velik osip mladostnikov pri športnih dejavnostih. Na mladostnikov odnos do gibalnih in športnih dejavnosti vplivajo posameznikovi vrednotni sistemi in vrstniki.

Otroci, ki se ukvarjajo z individualnimi športi, doživljajo višjo raven anksioznosti kot otroci, ki so vključeni v skupinski šport.

Z negativnimi učinki stresa v tekmovalnem športu se otroci lahko naučijo spoprijeti tudi sami z uporabo ustreznih tehnik.

Posamezniki, ki so se že v otroštvu ukvarjali s tekmovalnim športom, razvijejo bolj učinkovite strategije za spoprijemanje s stresom kot njihovi vrstniki »nešportniki«.

1. 6. VPLIV UČENJA NA GIBALNI RAZVOJ

Gibalni razvoj je odraz zorenja (na katerega vplivajo predvsem genetski, pa tudi okoljski dejavniki). Za razvoj novih gibalnih sposobnosti je potrebna določena raven razvitosti otrokovega mišičja, živčnega in zaznavnega sistema, pomemben pa je tudi proces učenja. Na gibalni razvoj torej vpliva tudi okolje s svojimi značilnostmi. Učenje zgodnjih gibalnih sposobnosti vpliva na to, kdaj otrok shodi. Tako so dojenčki, ki so bili po rojstvu vključeni v vaje stopanja, začeli hoditi prej kot dojenčki, ki niso sodelovali v zgodnjem učenju.

Nekateri avtorji poudarjajo, da je pomemben tudi čas učenja, ter menijo, da obstaja obdobje občutljivosti, v katerem je učenje novih gibalnih sposobnosti najbolj uspešno. Če otroka učimo novih gibalnih sposobnosti prezgodaj bo to učenje manj uspešno.

Otrok se lahko novih gibalnih sposobnosti uči:

- a. s poskusi in napakami
- b. s posnemanjem
- c. z učenjem z vodenjem in nadzorom

1. 7. MEDKULTURNE RAZLIKE V GIBALNEM RAZVOJU

Časovni okviri razvoja posameznih gibalnih sposobnosti se nanašajo na gibalni razvoj otrok v zahodnih kulturah.

Na splošno je gibalni razvoj dojenčkov in malčkov iz afriških kultur hitrejši v primerjavi z njihovimi vrstniki iz zahodnih kultur, gibalni razvoj azijskih dojenčkov in malčkov pa nekoliko počasnejši.

Starši v zahodnih kulturah spodbujajo svoje dojenčke, da bi čimprej začeli hoditi, pri čemer si pogosto pomagajo s pripomočki, kot so »hojice«. Nasprotno pa v nekaterih kulturah odrasli ne spodbujajo zgodnjega razvoja gibalnih sposobnosti ali ga celo zavirajo. Dojenčki iz severnoameriških plemen in mehiških plemen so večino dneva popolnoma poviti, kar jim onemogoča prosto gibanje. Kljub temu pa ti dojenčki začnejo hoditi pri približno enaki starosti kot dojenčki, ki niso poviti na ta način.

Dojenčki iz nomadskega paragvajskega plemena Ache zaostajajo v gibalnem razvoju v primerjavi z dojenčki iz zahodnih kultur. Pleme namreč živi, lovi in nabira hrano v tropskem gozdu, v katerem bi bilo otrokovo raziskovanje lahko nevarno. Npr. ko se hoče otrok odplaziti stran, ga mama vzame v naročje, otroci zato običajno začnejo hoditi šele med 18. in 20. mesecem starosti. Medkulturene razlike v hitrosti gibalnega razvoja se s starostjo otrok zmanjšujejo in večina otrok v vseh kulturah doseže vse mejnike v gibalnem razvoju.

2. ZAZNAVNI IN SPOZNAVNI RAZVOJ DOJENČKA IN MALČKA

Z izrazom zaznavanje navadno opisujemo temeljno procesiranje senzornih informacij, medtem ko z izrazom spoznavanje opisujemo procese, ki presegajo neposredno procesiranje senzornih informacij in ki vključujejo pripisovanje pomena ali razumevanje pridobljenih podatkov.

2. 1. ZAZNAVNI RAZVOJ

Večina spoznanj o razvoju zaznavanja se nanaša na področje vidnega zaznavanja, kar je posledica predpostavke, da je vid najpomembnejši človekov čut. Novorojenček ima izjemno dobro razvite vse temeljne čute.

Novorojenček in dojenček zaznavata kompleksne značilnosti predmetov, še preden razvijeta zmožnosti za ravnanje z njimi.

2. 1. 1. VID, SLUH, TIP, VONJ IN OKUS

Človek izmed vseh čutov najpogosteje uporablja vid. Prav vid je pri novorojenčkih v primerjavi z drugimi čuti najmanj razvit. Njihova ostrina vida je omejena.

Vid se v prvih 3 mesecih po rojstvu hitro razvija; ostrina vida pa doseže raven odraslega med 2. in 3. letom.

Novorojenčki so občutljivi za barve, saj raje gledajo barvne kot sive slike, vendar med različnimi barvami do 2. meseca starosti slabo razlikujejo.

Novorojenčki dobro slišijo, najraje poslušajo človekov glas, raje poslušajo kompleksne zvoke kot enostavne.

Tri dni stari novorojenčki razlikujejo mamin glas od glasu tuje ženske.

Takoj po rojstvu tudi obračajo oči in glavo v smeri izvora zvoka. Okoli 4. meseca starosti celo v temi segajo za predmetom, ki oddaja zvok, v približno pravi smeri.

Tip je ob rojstvu dobro razvit. Novorojenčkova občutljivost na dotik, posebno pa na bolečino, se v prvih dneh po rojstvu hitro povečuje. Zlasti se odziva na dotik okoli ust, dlani in spodnje strani stopal. Ko začne dojenček prijemat predmete, tip postane pomemben čut, s katerim raziskuje okolje.

Novorojenčkova koža je občutljiva tudi na spremembe v temperaturi in na bolečino. Če mu je hladno, to izraža z jokom in pospešenim gibanjem. Bolj je občutljiv na predmete, ki so hladnejši od njegove telesne temperature, kot na tiste, ki so toplejši. Na bolečino se razen z jokom odzove še s povečanim srčnim utripom, dvigom krvnega pritiska, razdražljivostjo in z motnjami u spanju.

Čut za vonj ima pomembno vlogo pri prehranjevanju (mame in otroci se prepoznajo po vonju).

Mame prepoznajo vonj svojega otroka nekaj ure po rojstvu, kar velja enako za novorojenčkovo prepoznavanje mame, če ga ta doji vsaj že teden dni.

Novorojenčkova občutljivost na določene vonje hrane je podobna občutljivost odraslega. Če vonjajo jagode, banane, vanilijo in čokolado, jim to povzroča stanje ugodja, vonj po gnilih jajcih in ribah pa stanje neugodja. Poleg tega delajo obrambne gibe, če zaznajo vonj kot neprijeten.

Tudi sposobnost razlikovanja med okusi je prirojena in dobro razvita ob rojstvu. Novorojenčki imajo raje sladko kot tekočino brez okusa, medtem ko drugih okusov navadno ne marajo. Slajša ko je tekočina, ki jo zaužijejo, močnejše sesajo in več popijejo. Sladkasto mleko je namreč najprimernejša hrana za novorojenčke. Da novorojenčki ločijo med različnimi drugimi okusi, sklepamo na podlagi njihovih izrazov obraza, ki so ob okušanju podobni kot pri odraslih. Tako novorojenčki sprostito obrazne mišice, ko okušajo sladko, stisnejo ustnice v odziv na kislino in odpirajo usta ob okušanju grenkega.

2. 1. 2. ZAZNAVANJE VZORCEV IN GLOBINSKE RAZDALJE

Novorojenčki raje gledajo vzorčaste kot »prazne« predmete in slike. Zaznavne frekvence lahko razložimo z načelom **občutljivosti na kontrast**. Če dojenčki zaznajo kontrast pri dveh ali več vzorcih, raje gledajo tistega z več kontrasta. Zaradi razmeroma slabe ostrine vida novorojenčki zaznajo šahovnico z več majhnih kvadratov kot enakomerno sivo sliko, tisto z manj večjih pa kot sliko s črno belimi deli. Slednja je zanje bolj kontrastna, zato raje gledajo manj kompleksni vzorec.

Novorojenčki ne zaznavajo vzorca kot celote. Največ gledajo v posamezni rob vzorca, kjer zaznajo najbolj kontrastne poteze. Dojenčki nove predmete in slike gledajo dlje časa kot tiste, ki jih že poznajo.

Da bi dojenček uspešno prijel neki predmet, mora približno določiti razdaljo tega predmeta od sebe, prav tako mu zaznavanje razdalje pomaga pri izogibanju trčenja s predmeti in drugim nevarnostim, ko se začne plaziti. Najprej je občutljiv na **kinetične znake**, s pomočjo katerih dobi mnogo podatkov o globinski razdalji. Novorojenčki npr. obrambno mežikajo, če vidijo, da se svetlobni snop približuje njihovim očem. **Binokularna občutljivost** se pojavi med 2. in 3. mesecem. Nato začne dojenček uporabljati še **slikovne znake** globinske razdalje. Otroci mlajši od 7 mesecev globine na podlagi slikovnih znakov ne zaznajo.

Okoli 8. meseca se začnejo dojenčki bati globine. Strah pred globino pokažejo šele nekaj mesecev potem, ko so jo sposobni zaznati. Tak pomen zanj dobi šele takrat, ko se začne samostojno gibati (plaziti).

OBČUTLJIVOST NA KONTRAST JE RAZLIKA V KONTRASTU MED DVEMA VIDNIMA VZORCEMA DRAŽLJAJEV: DOJENČEK RAJE GLEDA TISTEGA, KI IMA VEČ KONTRASTA – RAZLIKA V KOLIČINI OSVETLJENOSTI VZORCA IN OZADJA.

KINETIČNI ZNAKI GLOBINSKE RAZDALJE SO ZNAKI, KI JIH V OKOLJU PRODUCIRAJO GIBI TELESALI PREDMETOV.

BINOKULARNI ZNAKI GLOBINSKE RAZDALJE SO ZNAKI, NASTALI ZARADISPREDJEMANJA NEKOLIKO DRUGAČNE SLIKE VIDNEGA POLJA V VSAKO OKO, KI SE V MOŽGANIH ZDRUŽITA V ENO IN USTVARJATA TRIDIMENZIONALNO PODOBO.

SLIKOVNI ZNAKI GLOBINSKE RAZDALJE SO ZNAKI, KI USTVARJAJO VTIS TRIDIMENZIONALNOSTI, NPR. SPREMEMBE V TEKSTURI, PREKRIVAJOČI SE PREDMETI.

2. 1. 3. ZAZNAVANJE PREDMETOV

Novejša spoznanja s področja razvoja dojenčkovega zaznavanja, ki temeljijo na paradigmah **habituacije** in preferenčnega gledanja, kažejo, da otrok takoj po rojstvu dojema **stalnost velikosti** in **oblike** predmetov ter da predmete zaznava **intermodalno**.

Stalnost velikosti in oblike predmeta sta prirojeni zaznavni sposobnosti, ki ju novorojenček izrazi, še preden je sposoben ravnati s predmeti in jih opazovati z različnih razdalj ali z različnih zornih kotov.

Vsaj v starosti 2. mesecev dojenčki predmete zaznavajo **celovito**, torej kot celote, tudi če so ti delno zakriti.

Primer:

- a. paličica, ki se premika levo in desno za škatlo
- b. premikajoča se cela paličica
- c. premikajoči se krajši palici s praznino na mestu prejšnjega položaja škatle

Celotna paličica zanje predstavlja znani predmet, dve krajši paličici pa neznanega. Torej vedo, da je premikajoča se paličica s prekritim središčnim delom (a) celotna paličica (b) in ne dve krajši paličici (c).

Vsaj okoli 2. meseca in pol zaznavajo predmete kot samostojne, ločene od tistih, s katerimi so v stiku, in sicer na podlagi njihovega gibanja in prostorske ureditve, ne pa še na podlagi njihove teksture, oblike in barve.

Okrog 6. meseca starosti začnejo ločevati med predmeti, ki so v stiku z drugimi, na podlagi nepremičnih znakov, kot so velikost, oblika in tekstura ne le na podlagi dinamičnih znakov.

HABITUACIJA JE TIP UČENJA, PRI KATEREM SE PONAVLJAJOČE IZSTOPANJE ISTIM DRAŽLJAJEM KAŽE V UPADU POSAMEZNIKOVEGA ODZIVA NA TE DRAŽLJAJE, KI GA NE MOREMO PRIPISATI ENOSTAVNI SPREMEMBI V NJEGOVEM STANJU, UTRUJENOSTI ALI SENZORNI PRILAGODITVI, TEMVEČ NAJVERJETNEJE ODRAŽA NARAŠČAJOČO SPOZNAVNO ZNANOST DRAŽLJAJEV.

STALNOST VELIKOSTI JE ZAZNAVA VELIKOSTI DOLOČENEGA PREDMETA KOT ENAKE, NE GLEDE NA SPREMEMBE V VELIKOSTI NJEGOVE PODOBE NA RETINI.

STALNOST OBLIKE JE ZAZNAVA OBLIKE DOLOČENEGA PREDMETA KOT ENAKE, NE GLEDE NASPREMEMBE V OBLIKI NJEGOVE PODOBE NA RETINI.

INTERMODALNA ZAZNAVA JE KOMBINACIJA INFORMACIJ, KI JO POSAMEZNIK ZAZNA S POMOČJO RAZLIČNIH SENZORNIH SISTEMOV.

DISHABITUACIJA PREDSTAVLJA OBNOVITEV POZORNOSTI NA NOV DRAŽLJAJ. NOV DRAŽLJAJ (SPREMEMBA V OKOLJU) POVZROČI PORAST ODZIVNOSTI NA ZAČETNO RAVEN, KI JE BILA PRISOTNA PRED HABITUACIJO. DISHABITUACIJA OTROKU OMOGOČA, DA USMERJA POZORNOST NA TISTE VIDIKE OKOLJA, O KATERIH NAJMANJ VE.

CELOVITOST PREDMETA JE DOJEMANJE PREDMETOV KOT ENOT NE GLEDE NA TO, DA JIH POSAMEZNIK NE MORE ZAZNATI V CELOTI (SE DELNO ZAKRITI).

ZAZNAVA PREDMETA KOT LOČENEGA JE SPOSOBNOST DOJEMANJA PREDMETA, KI JE V STIKU Z DRUGIM PREDMETOM, KOT LOČENEGA OD TISTEGA, S KATERIM SE STIKA, NPR. NA PODLAGI RAZLIKE V BARVI, TEKSTURI, NEODVISNEM GIBANJU OBEH PREDMETOV.

2. 2. SPOZNAVNI RAZVOJ

Piagetova teorija pravi, da otrok oblikuje svoja spoznanja o svetu preko dejavnega delovanja nanj.

Novejša spoznanja pa kažejo, da so dojenčki in malčki veliko bolj spoznavno kompetentni in da se nekatere njihove sposobnosti razvijejo mnogo prej, kot je predvideval Piaget.

2. 2. 1. PIAGETOVA TEORIJA SPOZNAVNEGA RAZVOJA OD ROJSTVA DO TRETJEGA LETA STAROSTI

Po Piagetovi teoriji se dojenčkov in malčkov spoznavni razvoj odvijata v napovedljivi sekvenci šestih podstopenj, ki tvorijo senzomotorično stopnjo spoznavnega razvoja. V okviru teh (pod)stopenj si otrok preko izmenične asimilacije in akomodacije obstoječih senzomotoričnih in kasneje mentalnih shem postopno izgrajuje vse kompleksnejša spoznanja o predmetih.

Na prvi podstopnji razvoja – podstopnji **REFLEKSOV** – v 1. mesecu se novorojenček z okoljem povezuje preko enostavnih refleksov.

Na drugi podstopnji, to je podstopnji **PRIMARNIH KROŽNIH REAKCIJ**, ki obsega obdobje od 1. do 4. mesecev starosti, dojenček ponavlja dejavnosti na lastnem telesu zaradi zadovoljstva.

Na naslednji podstopnji, to je podstopnji **SEKUNDARNIH KROŽNIH REAKCIJ** (od 4. do 8. meseca), začne ponavljati dejavnosti, s katerimi deluje na okolje zunaj sebe. V tem obdobju se začne razvijati **stalnost predmeta**, kar dojenček pokaže s seganjem po predmetu, ki je delno zakrit.

Med 9. in 12. mesecem se pojavi kakovostno kompleksnejša podstopnja **USKLAJEVANJA SEKUNDARNIH KROŽNIH REAKCIJ**. Njegova senzomotorična dejavnost ni več omejena na obvladovanje posledic samo enega dejanja, temveč dejanja, ki vodijo do končnega cilja. Razvija se tudi stalnost predmeta, saj dojenček na tej podstopnji že sega po popolnoma zakritih predmetih.

Med 12. in 18. mesecem pride do **TERCIARNIH KROŽNIH REAKCIJ**. Malčki na tej podstopnji iščejo predmete na pravem mestu. Če pa npr. igračo skrijemo najprej pod en predmet in jo nato premestimo pod drugega, tako da je otrok na poti njene premestitve ne vidi, bo igračo iskal pod prvim predmetom. Malčki si ne morejo predstavljati premika, ki ga ne vidijo, zato igračo iščejo na tistem mestu, na katerega so videli, da smo jo skrili.

Sposobnost **REPREZENTACIJE** (šesta podstopnja) se pojavi med 18. in 24. mesecem. Malček zdaj na okolje okoli sebe ne deluje več s poskusi in napakami. Stalnost predmeta je v tem obdobju polno razvita, saj si je malček sposoben v mislih predstavljati tudi premestitev predmeta, ki ga dejansko ne vidi.

Senzomotorični stopnji po 2. letu starosti sledi predoperativna, za katero naj bi bili značilni odsotnost logičnega mišljenja, egocentrizem in hiter razvoj simbolnih reprezentacijskih funkcij.

Zaradi sposobnosti reprezentacije predmetov se v svojem mišljenju lahko oddalji od dogajanja v trenutnem kontekstu. Kljub temu malček še vedno staja egocentričen (zaveda se le lastne glediščne točke in je prepričan, da drugi zaznavajo, razmišljajo in čustvujejo enako kot on), zanemarija druge pomembne vidike – malček sklepa iz posameznega na posamezno.

KROŽNA REAKCIJA JE ORGANIZIRAN NAČIN OSMIŠLJANJA IZKUŠENJ, S KATERIM SKUŠAJO DOJENČKI PONOVI NAKLJUČNI DOGODEK, KI SO GA POVZROČILI Z LASTNO GIBALNO DEJAVNOSTJO.

STALNOST PREDMETA JE RAZUMEVANJE, DA PREDMETI OBSTAJAJO TUDI TAKRAT, KO JIH NE MOREMO ZAZNATI.

2. 2. 2. NOVEJŠA POJMOVANJA ZGODNJEGA SPOZNAVNEGA RAZVOJA

2. 2. 2. 1. Spomin in učenje novorojenčkov

Novorojenčki imajo razvit tako kratkotrajni kot dolgotrajni spomin. Če ga ne bi imeli, se ne bi mogli učiti. Učijo pa se, zlasti preko habituacije, klasičnega in instrumentalnega pogojevanja.

Novorojenček deluje na okolje tako, da ga raziskuje. Sposoben je razločevati med dražljaji ne glede na to, s katerimi čutili jih zazna, ter se nauči svoje okolje nadzorovati zlasti po načelu instrumentalnega pogojevanja, pa tudi posnemanja.

Novorojenčki nekaj dni po rojstvu kažejo sposobnost instrumentalnega pogojevanja. Za razliko od klasičnega pogojevanja instrumentalno implicira, da »učeči« deluje na svoje okolje. Tri dni stari novorojenčki npr. bolj sesajo tisto dudo, ki sproži avdioposnetek maminega glasu, kot tisto, ki sproži glas tuje ženske.

Novorojenčki takoj po rojstvu uporabljajo že obstoječa sredstva (vedenja) za raziskovanje in nadzorovanje svojega okolja; njihovo vedenje je že v 1. mesecu **intencionalno**.

Intencionalnost dojenčkovih dejanj se kaže tudi v neposrednem delovanju na predmete, in sicer v dejanjih, ki spominjajo na ali so sekundarne krožne reakcije. Tako npr. 3 tedne stari dojenčki več minut vztrajajo v brcanju viseče igrače, ker dotik igrače z nogo producira zanimiv zvok.

INTENCIONALNO VEDENJE JE SEKVENCA DEJANJ, V KATERI POSAMEZNIK VOLJNO KOMBINIRA RAZLIČNE SCHEME, DA BI REŠIL PROBLEM.

2. 2. 2. 2. Razvoj stalnosti predmeta

Piaget je menil, da otrok ne išče skritih predmetov, ker zanj predmeti, ki jih ne zaznava, ne obstajajo. Zavedanje stalnosti predmetov pa se začne razvijati med 2. in 3. mesecem starosti.

Poskus:

- a. dojenčke najprej habituiramo na predmet, ki se giblje levo in desno k zaslonu, za njim in se prikaže na drugi strani, to je habituacijski dogodek
- b. nato dojenčkom pokažemo prvi testni dogodek z visokim oknom (mogoči dogodek), dojenčki pri tem ne vidijo predmeta, ko se ta premika za zaslonom
- c. dojenčkom pokažemo testni dogodek z dvema zaslonoma (nemogoči dogodek), otroci ne vidijo predmeta, ko se ta premika med zaslonoma

Dojenčki so v poskusih zanesljivo dlje gledali dogodek z dvema zaslonoma (nemogoči) kot dogodek z visokim oknom (mogoči). Vedeli so, da predmet obstaja tudi takrat, ko ga ne vidijo (dogodek b), in spoznali, da predmet ni mogel izginiti za prvim zaslonom ter se pojaviti izza drugega, ne da bi prepotoval razdaljo med obema zaslonoma (dogodek c).

Prva diferenciacija začetnega pojma o stalnosti predmeta se razvije okoli 3. meseca otrokove starosti.

Na dogodek, ki je kršil njihova pričakovanja, so se odzvali z dishabitucijo.

Dojenčki so dishabituirali na nemogoči dogodek. Gledali so ga dlje kot mogočega.

Dojenčki se torej že v prvih mesecih življenja po rojstvu zavedajo kontinuiranega obstoja predmetov, ki jih ne zaznavajo neposredno. Čeprav vedo, da predmeti obstajajo tudi takrat, ko jih zakrijemo z drugimi, sprva razmeroma nerelevantno napovedujejo, kdaj bi se morali videti in kdaj ne.

V razvoju stalnosti predmeta lahko opazimo tudi **vodoravni zamik**.

Spoznanje o stalnosti predmeta v kontekstu zakritja (za drugim predmetom) pridobijo prej kot spoznanje v kontekstu vstavljanja (v predmet).

Vedejo se torej različno, kadar predmet zakrijemo, kot takrat, ko predmet vstavimo v drugega.

Na podstopnji usklajevanja sekundarnih krožnih reakcij, dojenček aktivno išče tudi popolnoma skrite predmete, vendar ima še vedno težave pri odkrivanju skritih predmetov, kadar predmet, ki smo ga najprej skrili pod drug predmet, pred njegovimi očmi premestimo pod tretji predmet. Pri iskanju premeščenih skritih predmetov dela **A – ne – B – napako**. Po Piagetovem mnenju do tega prihaja zato, ker dojenčki ob koncu svojega prvega leta življenja še vedno dojemajo predmete kot podaljške lastne dejavnosti.

Rezultati kasnejših raziskav pa kažejo na to, da dojenčki predmetov nujno ne dojemajo le kot podaljške svojih akcij in da A-ne-B-napaka ni neizogibna. Da bi 8 – mesečni dojenčki delali A-ne-B-napako pri iskanju skritega predmeta, morajo med skritjem predmeta na drugo mesto (B) in iskanjem preteči vsaj tri sekunde. Če je čas krajši, iščejo predmet na pravem mestu (B). A-ne-B-napaka naj bi se pojavila zaradi dojenčkove omejene sposobnosti zadrževanja in usklajevanja dogodkov v delovnem spominu.

VODORAVNI ZAMIK JE RAZLIKA MED ČASOM POJAVLJANJA ISTEGA SPOZNANJA V DVEH ALI VEČ RAZLIČNIH SPECIFIČNIH KONTEKSTIH. POSAMEZNIK RAZVIJE ISTO »SPOŠNO« SPOZNANJE V DVEH RAZLIČNIH SPECIFIČNIH KONTEKSTIH POSTOPNO: NAJPREJ V ENEM KONTEKSTU (NPR. ZAKRITJE PREDMETA), ŠELE KASNEJE PA JE SPOSOBEN ISTO SPOZNANJE UPORABITI V DRUGEM SPECIFIČNEM KONTEKSTU (NPR. VSTAVLJANJE PREDMETA).

A-NE-B-NAPAKA JE NAPAKA, KI JO DELAJO OSEM – DO DVANAJSTMesečni otroci pri iskanju predmeta, potem ko ga pred njimi premaknemo iz skrivališča A v skrivališče B. Predmet iščejo na mestu A.

2. 2. 2. 3. Trdnost predmetov in razvoj pojma o učinku podlage

Med 3. in 4. mesecem starosti začnejo dojenčki dojemati trdnost predmetov.

Poskus:

- a. dojenčke najprej habituiramo na padajoči predmet, ki pristane na podlagi – habituacijski dogodek
- b. nato opazujejo prvi testni dogodek (mogoči), padajoči predmet pristane na prvi trdni podlagi, s katero pride v stik
- c. temu sledi drugi testni dogodek (nemogoči); dojenčki opazujejo, kako padajoči predmet pristane na istem mestu kot pri habituacijskem dogodku, vendar pri tem na svoji poti preide skozi prvo trdno podlago

Dishabitucija dojenčkov na nemogoči dogodek (c) in ne na mogočega (b) kaže, da se zavedajo trdnosti predmeta. Prehod trdnega predmeta skozi drug trdni predmet krši njihova pričakovanja, zato tak dogodek gledajo dlje časa kot tistega, ki je skladen z njihovim pričakovanjem.

Podobno kot spoznanje o stalnosti predmeta se okoli 3. meseca starosti začne postopno razvijati spoznanje o učinku podlage na predmete.

Dojenčki pričakujejo, da predmeti stabilno stojijo na podlagi in padejo na prvo podlago, če jih spustimo na mestu, na katerem niso v stiku s podlago. 3-mesečni dojenčki so npr. presenečeni, če vidijo, da spuščeni predmet lebdi v zraku, kar izrazijo z dishabitucijo na tak nemogoči dogodek.

Poskus:

- a. kocka se je premikala po kvadru in se ustavila, ko je večina njene površine spodnje ploskve še ležala na kvadru – mogoči dogodek
- b. dojenčki so nato gledali nemogoči dogodek; kocka se je premikala po kvadru in se ustavila, ko je le 15% površine njene spodnje ploskve ležalo na kvadru

6 in pol mesecev stari dojenčki so dishabituirali na nemogoči dogodek, ker so pričakovali, da bo predmet padel, ko večina površine njegove spodnje ploskve ne bo ležala na podlagi.

Že dojenčki stari 2 in pol meseca, imajo nekaj temeljnih spoznanj o gibanju in trčenju predmetov. Vedo, da se predmet, ki ga vstavimo v drugega, giblje skupaj z drugim in da po trčenju premikajoči se predmet premakne nepremičnega. Če ga, niso presenečeni, ker to pričakujejo, če pa ga ne, tipično dishabituirajo na tak dogodek.

2. 2. 2. 4. Razvoj sposobnosti razvrščanja predmetov

Vsaj po dopolnjenem 2. mesecu starosti dojenčki razvijejo temeljno sposobnost razvrščanja predmetov.

Primer:

Sestavni del igrače so kocke, na katerih je označena velika črka L. Kocke visijo z zgornjega dela igrače v obliki vetrnice in na premik tvorijo prijeten zvok. Dojenčki se najprej naučijo aktivirati igračo, ki je preko traku povezana z njihovimi spodnjimi okončinami, tako da brcajo. Igračo nato za nekaj časa odstranimo. Ko jo ponovno obesimo nad dojenčkove postelje, dojenčki pogosteje in intenzivneje brcajo, če so na kockah napisani znaki L. Če pa jim po zakasnitvi prikažemo igračo s kockami, ki se od prvotnih razlikujejo le po zapisanem znaku (na kockah znak +), brcajo zanesljivo manj, kot če je na njih zapisan prvotni znak (L).

Kaže, da so dojenčki povezali brcanje s kategorijo L. Ob ponovnem poskusu ločijo kategorijo L od kategorije +.

Med 9. in 12. mesecem starosti začnejo dojenčki razvrščati predmete v enostavne pojmovne kategorije.

Otrokovo aktivno razvrščanje predmetov se pojavi okoli 1. leta starosti, najprej v obliki dotikanja predmetov, ki sodijo skupaj. Temu v obdobju do 18. meseca sledi zlaganje predmetov v eno in v dve ločeni kategoriji sočasno.

Malčki postopno oblikujejo veliko število globalnih kategorij predmetov, ki si niso zaznavno podobni, pač pa so si podobni po funkciji, ki ji služijo (npr. kuhinjski pripomočki).

Diferenciacija globalnih kategorij se tesno povezuje z razvojem govora. Leto in pol stari malčki, ki uporabljajo večje število besed za predmete, npr. učinkoviteje razvrščajo predmete na ravni temeljnih kategorij kot malčki, ki uporabljajo manj besed.

UČENJE Z OPAZOVANJEM KONTRASTNIH DOKAZOV

Dojenčki usvajajo vsaj nekatera spoznanja o značilnostih predmetov na podlagi učenja z opazovanjem **kontrastnih dokazov**.

Dojenčki morajo opazovati dvoje:

1. pojav določenega rezultata, če je zadoščeno nekemu pogoju
2. pojav drugačnega rezultata, če istemu pogoju ni zadoščeno

Malčki, stari 12 mesecev in pol, upoštevajo proporcionalnost distribucije asimetričnega predmeta pri presojanju tega, ali bo ta stabilno stal na podlagi ali ne.

Mlajši otroci oba dogodka gledajo enako dolgo, saj svojih pričakovanj o spremenljivkah, še ne oblikujejo na podlagi proporcionalne površine predmeta nad podlago. 11 mesecev in pol stari dojenčki takega sklepanja ne zmorejo, pač pa v poskusnih pogojih s predstavitvijo kontrastnih dogodkov hitro oblikujejo ustrezna pričakovanja o tem, kdaj bo predmet stabilen in kdaj ne.

Če pa enako starim otrokom predstavimo le en par kontrastnih dogodkov, do učenja ne pride. Dojenčki, stari 11 mesecev in pol, morajo videti vsaj dva različna predmeta, ki se »obnašata« na isti kontrastni način.

O tem, kdaj bo asimetrični predmet stabilno stal na podlagi in kdaj ne, ne oblikujejo nikakršnega pričakovanja.

Preučevali so tudi vprašanje, ali otrokove predhodne izkušnje v vsakdanjem življenju vplivajo na učenje z opazovanjem kontrastnih dokazov. Dojenčki, stari 11 mesecev in pol, ter 11 – mesečni dojenčki so tokrat opazovali dva para kontrastnih dogodkov, ki so se odvijali v nasprotju s tem, kar običajno vidijo v realnem svetu.

Po opazovanju dveh takih, z realnostjo nasprotujočih si dogodkov, se dojenčki iz obeh starostnih skupin ne naučijo ničesar. Novo spoznanje pridobijo le, če rezultati »učnih« kontrastnih dogodkov ne nasprotujejo rezultatom realnih dogodkov.

KONTRASTNI DOKAZ JE KONTRASTNA IZKUŠNJA, KI JE SESTAVLJENA IZ DVEH NASPROTNIH IZKUŠENJ: V DOLOČENEM POGOJU SE ZGODI NPR. A, V DRUGAČNEM POGOJU SE A NE ZGODI.

2. 2. 2. 5. Razvoj mentalne reprezentacije

Razvoj odloženega posnemanja pri dojenčkih je po 8. mesecu starosti hitrejši kot v predhodnih mesecih. Izboljša se njihova kapaciteta dolgotrajnega spomina za nova dejanja, ki jih še niso izvajali, in mentalna reprezentacija zanje. Zdaj so sposobni v spomin priklicati in izvesti dejanja, ki so jih pred nedavnim videli pri drugih ljudeh.

Poskus:

Otroci iz eksperimentalne skupine so smeli ob prvem poskusu le gledati dejanja odraslih, ki so jih ti izvajali na igračah, in potem igrač niso več videli. Naslednji dan so jim ponudili iste igrače.

Otroci iz kontrolne skupine so ob prvem poskusu iste igrače sicer gledali, vendar jim odrasli niso pokazali, kako delujejo.

Naslednjega dne so otroci iz eksperimentalne skupine z igračami zanesljivo večkrat izvajali tista dejanja, ki so jih prejšnji dan videli, kot otroci iz kontrolne skupine.

18 – mesečni malčki so že v prvih minutah samostojne igre z igračami, podobnimi realnim predmetom, sposobni reprezentirati dejanja, ki so jim pogosto bili priča v realnem življenju. V spremembah v otroški igri med 1. in 3. letom starosti se jasno odraža razvoj malčkove mentalne reprezentacije.

V obdobju malčka se razvijejo tudi prostorske reprezentacije, ki otroku služijo kot orodje za razumevanje sveta.

Poskus:

Malčki so opazovali, kam je raziskovalka skrila malega Snoopyja v maketi sobe. Potem so morali najti velikega Snoopyja, ki je bil skrit v pravi sobi na istem mestu kot v maketi. 30 – mesečni malčki so imeli težave pri iskanju igrače v pravi sobi, medtem ko so bili 3 – letniki večinoma uspešni.

Razumevanje prostorske reprezentacije se v 3. letu starosti hitro razvija. Malčki si sicer lahko predstavljajo realno okolje, a imajo težave pri predstavljanju odnosov med dražljaji, ki jih zaznavajo v prostoru.

3 – letniki npr. maketo razumejo kot simbol le, če sta si maketa in prava soba zelo podobni. Malčki prej razumejo, da nekaj drugega predstavljajo fotografije, kot pa modeli, saj prvih ne dojemajo kot igrače. 30 – mesečni malčki so bili uspešnejši pri iskanju igrače, če so pred maketo videli tudi fotografijo skritega Snoopyja.

MENTALNA REPREZENTACIJA JE PREDSTAVA O ODSOTNEM PREDMETU ALI PRETEKLEM DEJANJU, DOGODKU.

2. 2. 2. 6. Kritika senzomotorične stopnje razvoja in predoperativnega egocentrizma

Dojenček preko lastnega delovanja na predmete sicer oblikuje nekatera spoznanja o njih, ne pa vseh. Pomembno vlogo v razvoju nekaterih zgodnjih fizikalnih spoznanj ima pridobivanje kontrastnih izkušenj.

Dojenčki in malčki v obstoječe spoznavne sheme postopno vključujejo posamezne relevantne poteze okolja, ki jih na novo odkrivajo.

Mentalna reprezentacija se razvija vzporedno s senzomotoričnimi akcijami od preprostih do vse bolj kompleksnih oblik.

Naloge, ki jih je Piaget predstavljal malčkom, vsebujejo mnogo njim neznanih predmetov, pojavov in dogodkov ter preveč podatkov, da bi jih malčki lahko sočasno obvladovali. Posamezni primeri spontanega vedenja malčkov ponazarjajo, da ti niso nujno povsem egocentrični.

Npr. malčki redko menijo, da so predmeti, s katerimi imajo veliko izkušenj, živi, medtem ko manj znanim predmetom in pojavom pripisujejo lastnosti živih. Verjamejo v magično moč vil, čarovnic in bitij iz pravljic in filmov, redko pa tako moč pripisujejo ljudem in stvarim, s katerimi so v vsakodnevnih stikih. Magično in animistično sklepanje se pri malčkih pojavita le v primerih, ki kršijo otrokova pričakovanja in si jih z obstoječim vedenjem o stvareh ne morejo razložiti na drugačen način.

2. 3. UGOTAVLJANJE ZGODNJEGA RAZVOJNEGA STATUSA: PRESEJALNI PREIZKUSI IN RAZVOJNI TESTI

2. 3. 1. PRESEJALNI PREIZKUSI

Psihološki **presejalni preizkusi** so namenjeni ugotavljanju otrokovih morebitnih odstopanj od normativnega razvoja. Na podlagi rezultatov pri presejalnih preizkusih lahko s precejšnjo zanesljivostjo prepoznamo tiste otroke, ki potrebujejo medicinsko ali psihološko obravnavo. Niso pa primerni za ugotavljanje individualnih razlik med otroki. V pediatrični in mentalno – higienski praksi presejalne preizkuse uporabljamo pogosto, saj je njihov cilj identifikacija otrok.

V Sloveniji uporabljamo dva razvojna presejalna preizkusa:

- o razvoj psihomotorike (RPM)
- o Denverski razvojni presejalni test (DRPT)

Obsega štiri področja otrokovega razvoja, in sicer razvoj grobe in drobne motorike, razvoj govora in socialni razvoj.

DRPT je razvojni presejalni postopek, s katerim lahko kontinuirano spremljamo otrokov razvoj v celotnem predšolskem obdobju. Lahko ga uporabljamo v katerikoli otrokovi starosti do 6. leta in pri nedonošenih otrocih. Preizkus je natančnejši in zanesljivejši od RPM. Ima ustrezne merske značilnosti ter natančneje določene norme kot RPM.

PRESEJALNI PREIZKUS JE STANDARDNI POSTOPEK, S KATERIM UGOTAVLJAMO ODSTOPANJA OD NORMATIVNEGA RAZVOJA.

2. 3. 2. TESTI ZGODNJEGA RAZVOJA

Razvojni testi so v primerjavi s presejalnimi preizkusi bolj občutljivi na individualne razlike v normativnem razvoju, vsebujejo večje število nalog, za njihovo izvedbo potrebujemo obsežnejši niz standardnega testnega materiala, izvajajo pa jih lahko le usposobljeni psihologi.

Razvojni testi niso testi inteligentnosti. Za razliko od razvojnih testov inteligentnosti merijo sposobnosti, ki so normalno porazdeljene, to pomeni, da otroci določene starosti izražajo različne ravni določene sposobnosti.

Razvojni testi nam dajejo precej natančen vpogled v otrokov trenutni razvojni status, vendar pa imajo nizko napovedno vrednost, ker običajno merijo zlasti zaznavne in gibalne sposobnosti.

Med razvojnimi testi v Sloveniji uporabljamo Brazeltonovo lestvico in razvojni test Brunet – Lezine (B – L).

B – L je razvojni test za dojenčke in malčke od 1 meseca starosti naprej.

Test sestavljajo nizi nalog za vsako od 16 starostnih skupin (1 – 16 mesecev). Vsak starostni niz vsebuje 6 nalog ter 4 vprašanja za starše, ki se nanašajo na značilnosti otrokovega razvoja in jih ne moremo opazovati med preizkusom. Testne naloge se nanašajo na razvoj istih področij razvoja kot presejalni preizkusi.

Na podlagi otrokove uspešnosti pri nalogah izračunamo 4 delne in 1 globalni razvojni količnik.

RAZVOJNI TEST JE STANDARDNI POSTOPEK, S KATERIM UGOTAVLJAMO TRENUTNI RAZVOJNI STATUS POSAMEZNIKA V PRIMERJAVI Z RELATIVNIM DOSEŽKOM NJEGOVIH ENAKO STARIH VRSTNIKOV.

2. 3. 2. 1. Lestvice zgodnjega razvoja Bayley

BSID – II je standardiziran test, s katerim ocenjujemo trenutni razvoj dojenčka in malčka. Velja za najboljšo sodobno mero zgodnjega razvoja.

Sestavljajo ga 3 lestvice:

- 1) mentalna
- 2) motorična
- 3) ocenjevalna lestvica vedenja

Za vsako od 17 starostnih skupin (1 – 17 mesecev) so opredeljeni nizi nalog, ki jih predstavimo otroku določene starosti. Za razliko od presejalnih preizkusov in razvojnega testa B – L na BSID – II vse naloge izvaja otrok sam. Težavnost nalog v vsakem starostnem nizu narašča.

Naloge znotraj posameznega niza si sicer sledijo po priporočenem vrstnem redu, vendar je pomembnejše, da se pri izvajanju nalog prilagajamo posameznemu otroku.

Za vsako od 17 starostnih skupin so dane norme, kar nam omogoča določanje razvojne starosti in razvojnih indeksov. Mentalni (MRI) in psihomotorični razvojni indeks (PRI) lahko interpretiramo količinsko in kakovostno. To pomeni, da otroka na podlagi njegovega razvojnega indeksa uvrstimo v eno od štirih kategorij:

- I. *pospešen razvoj*
- II. *znotraj normalnega razpona*
- III. *rahlo zaostajanje*
- IV. *bistveno zaostajanje*

Tudi za BSID – II velja, da z njim ne moremo natančno napovedati ravni otrokovih kasnejših spoznavnih sposobnosti. Vendar lahko na podlagi MRI z bistveno večjo zanesljivostjo napovemo otrokov spoznavni razvoj, kot pa ga napovedujemo s PRI.

2. 3. 3. MERE ZGODNJE SPOZNAVNE UČINKOVITOSTI, KI NAPOVEDUJEJO OTROKOV SPOZNAVNI RAZVOJ

V kvaziekperimentalnih študijah so različni raziskovalci intenzivno preučevali zlasti dve vrsti mer, ki odražata dojenčkovo hitrost, učinkovitost in popolnost procesiranja informacij:

- upad pozornosti (hitrost habituacije)
- obnovitev pozornosti (odziv na novost)

Dojenčki se v 1. letu starosti med seboj v precejšnji meri razlikujejo v hitrosti habituacije ter v hitrosti obnove pozornosti na nov dražljaj.

2. 3. 3. 1. Hitrost habituacije

Habituacija je tip učenja, v katerem se ponavljajoča izpostavljenost dražljaju kaže v posameznikovem upadu odzivnosti. V običajnem habituacijskem preizkusu dojenčka namestimo v homogeno okolje in mu kažemo neki vidni dražljaj, ki sprva pritegne njegovo pozornost. Sčasoma njegova pozornost na ta dražljaj upade, kar izrazi s prenehanjem gledanja dražljaja. Dojenčkov upad pozornosti na dražljaj odraža habituacijo, hitrost upada pozornosti pa nam pove, kako učinkovito dojenček pridobiva informacije o dražljaju in jih shranjuje v spominu. Zato habituacijo merimo s časom in tempom dojenčkovega usmerjanja pozornosti na dražljaj.

Dojenčki, ki v prvih 6. mesecih življenja po rojstvu učinkoviteje habituirajo vidne dražljaje, so v starosti od 2 do 12 let bolj spoznavno kompetentni – dosegajo višje rezultate pri testih inteligentnosti kot otroci, ki so kot dojenčki počasneje habituirali. Besedna sposobnost je bolj odvisna od hitrosti kot nebesedna.

2. 3. 3. 2. Hitrost obnove pozornosti

Obnovitev pozornosti dojenček izraža s preferenco novega v primerjavi z znanim dražljajem in s svojim odzivom na nov dražljaj.

Upad in obnovitev pozornosti sta pri dojenčkih zmerno povezana.

Obnovitev pozornosti običajno merimo tako, da dojenčka seznanimo z enim dražljajem med sočasno predstavitvijo dveh primerov tega dražljaja, ki ju lahko opazuje določen čas. Po takem seznanjanju z dražljajem mu predstavimo znani dražljaj, ki ga tokrat prikazujemo skupaj z novim. Preferenca novega je zanesljivo višja od 50%. Dojenčki, ki bolj preferirajo nove dražljaje in se nanje hitreje odzovejo, dosegajo v kasnejših obdobjih višje rezultate pri testih inteligentnosti. Nedonošeni dojenčki in dojenčki z motnjami v razvoju kažejo manjšo preferenco novega in potrebujejo dlje časa, da se odzivajo na nov dražljaj.

Preferenca novega je odvisna vsaj od treh neodvisnih spoznavnih funkcij. Dojenček mora razločevati med dvema vidnima dražljajema, prepoznati dražljaj, ki ga je že spoznal, in izraziti diskriminativni odziv tako, da več pozornosti nameni novemu dražljaju. Sestavine, ki omogočajo izražanje preference novega, torej izvirajo vsaj s treh različnih področij dojenčkovega delovanja.

3. GOVORNI RAZVOJ DOJENČKA IN MALČKA

3. 1. PREDJEZIKOVNA FAZA GOVORNEGA RAZVOJA

Predjezikovna faza je razvojno prva faza v govornem razvoju, ki vključuje jok, vokalizacijo, bebljanje in slučajna posnemanja glasov brez razumevanja njihovega pomena. Otrok se izraža z glasovi, ki niso besede.

3. 1. 1. ZGODNJE ZAZNAVANJE IN RAZUMEVANJE GOVORA

Novorojenček in dojenček se prej naučita razumeti kot uporabljati govor. Človeški govor je različen od drugih glasov. Pomembno vlogo igra značilnost **fonemov**, da razločujejo pomen tistega, kar otrok posluša. Otroci so že zgodaj sposobni **kategorialnega zaznavanja**, kar kaže na to, da gre za prirojeno sposobnost, ki je univerzalna za otroke iz različnih jezikovnih okolij in kultur.

Že nekaj minut po otrokovem rojstvu se novorojenčki orientirajo k človeškemu glasu, kar pokažejo z izrazi na obrazu, ki so sicer značilni za izražanje čustev. To kaže na prirojeno sposobnost za čustveni »dialog« z drugo osebo. Že 4 dni stari otroci dajejo pri poslušanju prednost maternemu jeziku pred drugimi jeziki, čeravno še ne ločijo materinščine in drugih jezikov.

Za otrokov govorni razvoj je pomembna že zgodnja komunikacija med odraslo osebo in otrokom.

Mama ali oče hitro ugotovita, da se novorojenček odziva na njun glas, ko npr. intenzivno brca, se zvija, gruli in grgra. Npr. oče govori novorojenčku, sledi odmor, v katerem novorojenček npr. z intenzivnim brcanjem »odgovori«, nato oče nadaljuje z govorjenjem njemu itn.

Novorojenčki in dojenčki najpogosteje posnemajo samoglasnike (76%), nato samoglasniško – soglasniške povezave (21%), najmanj pogosto pa soglasnike (3%).

Matere so tiste, ki poskušajo z večkratno menjavo vlog podaljševati komunikacijo z otrokom.

FONEM JE GLAS, KI SPREMINJA POMEN BESED, SAM PA POMENA NIMA.

KATEGORIALNO ZAZNAVANJE JE SPOSOBNOST RAZLIKOVANJA SITUACIJE, V KATERI DVA GLASOVA PREDSTAVLJATA DVA RAZLIČNA FONEMA, OD SITUACIJE, V KATERI DVA RAZLIČNA GLASOVA PRIPADATA ISTI FONEMSKI KATEGORIJI.

3. 1. 2. PRVI GLASOVI

Ob rojstvu in v 1. mesecu življenja so otrokove sposobnosti vokalizacije omejene na jok, nekaj kratkih glasov, kot so gruljenje, cviljenje, cmokanje, vzdih.

Dojenčki, stari od 2. do 6. mesecev rabijo glasovne povezave soglasnik – samoglasnik, npr. *pa, ga*.

Dojenček po 5, 6 mesecu preide v fazo **bebljanja** in njegova vokalizacija je vse bolj celovita, ko npr. govori *baba, mama, papa*. Kombinacije glasov so vedno bolj gladke in ponavljajoče. Zgodnja vokalizacija ni pod vplivom okolja. Izobrazba staršev in s tem povezan model starševskega govorjenja ni pomemben dejavnik zgodnje vokalizacije.

Dojenček, star okoli 10 do 11 mesecev, pa beblja v »stavkih«, ko kombinira več nerazumljivih »besed« in jih izraža z deklarativnimi, vprašalnimi in vzklikajočimi oblikami.

Dojenček, star od 4 do 6 mesecev, rabi bebljanje kot način izražanja svojih čustev, misli, počutja...

BEBLJANJE JE BOLJ CELOVITA VOKALIZACIJA, PRI KATERI DOJENČEK RABI ARTIKULIRANE POVEZAVE VEČ SOGLASNIKOV IN SAMOGLASNIKOV.

3. 1. 3. GESTE IN NEVERBALNE REAKCIJE

Ko je otrok star od 8 do 10 mesecev, uporablja geste in kretnje, kot so npr. kazanje nečesa, delati se, da komunicira z drugimi ljudmi. Pri tem lahko v komunikaciji uporablja **protoimperativne geste**, s katerimi želi usmeriti pozornost na predmete in dejanja, ali **protodeklarativne geste**, s katerimi želi vzbuditi pozornost drugega, da bi vzpostavil stik. Pri razvoju komunikacije s pomočjo gest je pomembno, da se oseba, ki so ji geste namenjene, nanje tudi odziva.

PROTOIMPERATIVNE GESTE SO GESTE, S KATERIMI OTROK PRAVILOMA IZRAŽA ŽELJE IN NE REFERIRA NEPOSREDNO NA PREDMETE, KO NPR. GLEDA V STEKLENIČKO SOKA ALI REČE »SOK«.

PROTODEKLARATIVNE GESTE SO GESTE, KI JIH OTROK UPORABLJA, KER ŽELI VZBUDITI POZORNOST NEKOGA DRUGEGA, TA KOMUNIKACIJA ZAHTEVA REPREZENTACIJO RAZUMEVANJA POZORNOSTI.

3. 2. PRVE BESEDE

Večina otrok izgovori **prvo besedo** v starosti med 12. in 20. mesecem. Otrok, star približno 18 mesecev, uporablja od 25 do 50 besed.

Raziskava:

Skupina avtorjev, ki je v raziskavi uporabila standardizirano ček listo, je prišla do naslednjih rezultatov:

- otroci, stari 12 mesecev, so uporabljali od 0 do 52 besed
- otroci, stari 16 mesecev, so uporabljali od 0 do 347 besed
- otroci, stari 30 mesecev, so uporabljali od 208 do 675 besed

E. Bates in J. C. Goodman navajata dva pomembna **skoka v razvoju besednjaka**. Do prvega pride pri starosti od 16 do 20 mesecev, do drugega pa pri starosti od 24 do 30 mesecev. Vendar pa opozarjata, da vsi otroci ne dosegajo skokov v razvoju besednjaka pri enaki starosti.

Ko otrok uporablja od 50 do 100 besed zmore prehod na dvobesedne stavke.

Govorni razvoj poteka univerzalno preko določenih razvojnih ravni, in sicer od razvoja glasov do besed in slovnice.

Prve besede so si podobne in označujejo predvsem družinske člane, predmete, živali,...

K. Nelson opisuje dve skupini otrok:

v prvo skupino sodijo otroci, ki jih zanimajo predvsem predmeti v njihovem okolju in posledično so v njihovem besednjaku prisotni številni samostalniki – gre za rabo

t. i. **referenčnega stila govora**

v drugo skupino pa sodijo otroci, ki so bolj senzibilni za socialnočustvene odnose in so v njihovem besednjaku pogosteje prisotne besede, ki označujejo prav te odnose (npr. *hvala*) – gre za rabo t. i. **socialno ekspresivnega stila govora**

Avtorica ugotavlja, da so imeli referenčni otroci pri starosti 2. let obsežnejši besednjak kot ekspresivni otroci, že pri starosti 2. let in pol pa razlik v besednjaku med eno in drugo skupino ni več zabeležila.

Barret meni, da razvoj in raba prvih besed poteka preko več razvojnih stopenj.

Malček že zgodaj uporablja tudi kot protoimperative in protodeklarative. Z besedami, uporabljenimi kot protoimperativi, otrok izraža nekaj, kar želi dobiti, doseči. Otrok npr. reče *sok*, *steklenička*, vendar sporoča, da je žejen, da želi piti. Besede kot protodeklarative praviloma uporablja nekoliko kasneje in želi z njimi vzpostaviti stik, vzbuditi pozornost tudi nekoga drugega. Npr. otrok gleda mamo in reče *ptica*, ko pokaže na nebo, kar bi pomenilo *Poglej, tam je ptica, ki leti po nebu*.

Pogosto so otrokove prve enobesede izjave razumljive le v kontekstu in jih zato enako kot otrok razumejo le osebe, ki so bile skupaj z njim v določenih situacijah.

PRVA BESEDA JE BESEDA, KI JO OTROK IZGOVARJA IN IMA POMEN.

SKOK V RAZVOJU BESEDNJAKA JE OBDOBJE, PRAVILOMA V ZGODNJEM GOVORNEM RAZVOJU, V KATEREM OTROK PRIDOBİ VELIKO ŠTEVILO NOVIH BESED.

REFERENČNI STIL GOVORA JE ZNAČILEN ZA TISTE OTROKE, PRI KATERIH SO V ZGODNJEM BESEDNJAKU PREVLAĐUJOČI SAMOSTALNIKI, S KATERIMI MALČEK POIMENUJE PREDMETE, STVARI, OSEBE.

SOCIALNO EKSPRESIVNI STIL GOVORA JE ZNAČILEN ZA TISTE OTROKE, PRI KATERIH JE V ZGODNJEM BESEDNJAKU V VELIKEM DELEŽU PRISOTNA PRAGMATIČNA RABA GOVORA.

3. 2. 1. POMEN OTROKOVİH PRVIH BESED

Pomen in rabo otrokovih prvih besed težko primerjamo s pomenom in rabo istih besed pri starejših otrocih ali odraslih. Odmiki od standardnega pomena, bodisi kot **preširok pomen** ali **preozek pomen besed**, so najpogostejši v obdobju, ko otrok začne govoriti.

Otrok se najprej uči besed, ki jih sliši, medtem ko gleda določene stvari, pri tem pa niti ne ve natančno, na kaj od tega se besede nanašajo. Postopoma, ko sliši isto besedo tudi v drugih kontekstih, razširi njen pomen.

Ko otrok govori prve besede, mu njihov celotni pomen ni znan, saj naj bi uporabljal le del besednega vhoda. Otrok običajno uporablja besede v preširokem pomenu. Otrok npr. poimenuje okrogle stvari, kot so pomaranča, frnikula, oreh, globus, jajce, luna, z besedo *žoga*. Npr. beseda *avto* označuje vse predmete, ki se, potem ko jih porineš, »vozijo«.

Reich opisuje primer otroka, ki se je, ko je bil star 8 mesecev in so ga vprašali, *Kje so čevlji*, odplazil do omarice, v kateri je imela mama čevlje, in to ne glede na to, da so mu na to pot zunaj omarice položili mamine čevlje in da je bila poleg prve še druga omara, v kateri so bili očetovi čevlji.

Po zaključeni fazi plazenja pa je otrok v pomen besede čevljev dodal tudi čevlje, ki so bili v sobi na tleh.

PREŠIROK POMEN BESED POMENI, DA OTROK V ZGODNJEM GOVORNEM RAZVOJU UPORABLJA BESEDE ZA OZNAČEVANJE VEČJEGA ŠTEVILA PREDMETOV, LJUDI, DEJAVNOSTI, KOT JIH POSAMEZNA BESEDA OZNAČUJE SICER.

PREOZEK POMEN BESED POMENI, DA OTROK V ZGODNJEM GOVORNEM RAZVOJU UPORABLJA BESEDE, KI OZNAČUJEJO OŽJO SKUPINO PREDMETOV, DEJAVNOSTI, KOT JIH POSAMEZNA BESEDA OZNAČUJE SICER.

VLOGA ODRASLEGA V POGOVORU Z DOJENČKOM IN MALČKOM

Zožen pomen pomeni, da ima določena beseda za otroka ožji pomen kot ista beseda za odraslega. Npr. beseda *copat*, ob kateri otrok razume, da gre le za njegov copat, ima zožen pomen.

Nasproten od zoženega pomena je **preširok pomen**, ko ima določena beseda za otroka širši pomen kot za odraslega. Tako npr. otrok z besedo *mama* označuje tudi teto, babico, vzgojiteljico, žensko, ki ga varuje.

Pri **delnem prekrivanju** gre za to, da so nekatere besede na nekaterih področjih razširjene, na nekaterih pa zožene. Beseda *kolač* npr. pomeni otroku le določen konkreten kolač.

Pri **neprekrivanju** se otrokov pomen besede ne prekriva s pomenom besed pri odraslih.

Beseda *star* npr. otroku pomeni velik.

Istovetnost pomeni, da je otrokov pomen določenih besed popolnoma enak pomenu istih besed pri odraslem.

Idiomorfi so besede, ki jih ni v besednjaku odraslih oseb.

Možen je tudi obraten odnos, to pomeni, da odrasli uporabljajo **besede**, ki ji **ni v otrokovem besednjaku**.

Razumevanje besed je povezano tudi s kontekstom in strategijo, ki sodoločata pomen besede, npr. otrok ve, da ljudje sedimo na stolu in ne pod njim. Prav kontekst, raba in strategija omogočajo otroku razumeti in uporabljati nove besede.

V besednjaku otrok, starih od 2 do 2 leti in pol, praviloma najdemo razumevanje in rabo predlogov *v* in *na*, ostali pa se razvijajo kasneje. Vendar tudi zgodnja raba posameznih predlogov še ne pomeni, da otrok v celoti razume pomen teh besed.

Otrokova dejavnost in s tem povezano razumevanje temeljita na enem od dveh »pravil« o prostorskih odnosih:

- ❖ če je B posoda embalaža z volumnom, je A **v** njej
- ❖ če ima B podporno ploskev, je A **na** njej

3. 3. GOVOR ODRASLIH OTROKU

Odrasli v komunikaciji z dojenčkom in malčkom uporabljajo drugačen govor kot v medsebojni komunikaciji. Kot glavne značilnosti govora odraslih, ki je namenjen otroku, navajajo:

- krajše stavke, ki praviloma vključujejo 3 ali 4 besede
- odrasli uporabljajo tudi besede, ki jih sicer ni v njihovem besednjaku, npr. *hov – hov* za psa, *aja – aja* za spanje
- počasnejše govorjenje; odrasli govorijo za polovico počasneje kot v komunikaciji z odraslimi
- odrasli pogosto večkrat zapored ponovijo isto besedo ali kar stavek
- poudarjanje posameznih besed, in sicer tistih, za katere odrasli mislijo, da so posebej pomembne

Govor odraslih, namenjen otroku, malčki pogosto prenesejo v komunikacijo v igri, npr. ko se pogovarjajo z lutkami, medvedki, igračkami.

Ponavljjanje, ko npr. mama reče *Daj rdečo žogico v košaro... Rdečo žogico... Ne, rdečo žogico v košarico*, je pogosta interakcija med odraslo osebo in otrokom. Za otrokov kasnejši govorni razvoj je pomembna razlaga otrokovega govora, npr. otrok reče *Deček joka*, odrasla oseba pa nadaljuje *Da, deček je žalosten*.

3. 4. METODE IN TEHNIKE ZA PREUČEVANJE ZGODNJEGA GOVORNEGA ZAZNAVANJA, RAZUMEVANJA IN IZRAŽANJA

Preučevanja govornega razvoja lahko razdelimo v 3 področja:

- i. področje govornega zaznavanja – nanaša se na otrokovo procesiranje posameznih glasov jezika
- ii. področje govornega izražanja – preučevanje le-leta se osredotoči na to, kar otrok pove
- iii. področje govornega razumevanja – preučevanje le-tega se osredotoči na to, kar otrok razume

Poznamo več metod in tehnik za preučevanje govornega razvoja otrok.

3. 4. 1. METODE ZA PREUČEVANJE GOVORNEGA ZAZNAVANJA

Novější raziskovalni pristopi omogočajo preučevanje govornega zaznavanja.

V prednatalnih študijah kot metodo za preučevanje fetusovega zaznavanja govora raziskovalci pogosto uporabljajo metodo *merjenja sprememb v gibanju* fetusa ter metodo *merjenja sprememb v bitju fetusovega srca*. Raziskovalec fetus najprej habituira na glasovni dražljaj, nato pa mu prezentira nov dražljaj ter s pomočjo ultrazvoka meri njegov odziv.

Amplituda sesanja je tehnika, ki je primerna za preučevanje govornega zaznavanja dojenčkov. Dojenček je obrnjen proti beli steni ali zaslonu. Nad zaslonom se nahaja mikrofona, ki je povezan z dojenčkovo dudo, tako da se glasovni dražljaji pojavljajo v odvisnosti od amplitude dojenčkovega sesanja. Dojenček lahko s hitrejšim ali počasnejšim sesanjem sam nadzira, kateri glasovni dražljaji se bodo predvajali skozi mikrofona (npr. hitro sesanje izzove predvajanje maminega glasu ali besede v maternem jeziku, v nasprotju s počasnim sesanjem, ki ga izzovejo neznani glas ali besede v tuje jeziku). Rezultati raziskav kažejo, da se že nekaj dni stari dojenčki naučijo nadzirati svoje sesanje ter s tem dražljaje, ki so jim ljubši, npr. glas matere ali besede v maternem jeziku.

Tehniko *Obračanje glave za preferiranim dražljajem* uporabljamo za preučevanje dojenčkove sposobnosti razlikovanja kontrastnih glasovnih dražljajev. Raziskovalec dojenčku predstavi le en niz dražljajev (npr. slovenske besede), v testni fazi pa naključno predstavi dva tipa dražljajev (npr. slovenske in francoske besede). Otrok, ki razlikuje med slovenskimi in francoskimi besedami, bo glavo večkrat in za dalj časa obrača k mikrofona, ki predvaja dojenčku znane, torej slovenske besede.

3. 4. 2. METODE ZA PREUČEVANJE GOVORNEGA IZRAŽANJA

Opazovanje in zapisovanje spontanega govornega izražanja je ena prvih metod za preučevanje govornega izražanja otrok. Ti obsežni zapisi so nudili podatke o otrokovem govornem izražanju v domačem okolju.

3. 4. 3. STRUKTURIRANE METODE ZA PREUČEVANJE GOVORNEGA IZRAŽANJA

Spontana komunikacija med otrokom in njegovimi vrstniki ali odraslimi osebami predstavlja pomemben vir informacij o otrokovih govornih kompetentnostih, poleg analize spontanega govora se raziskovalci pogosto poslužujejo tudi polstrukturiranih in strukturiranih metod. Kombinacija obeh metod predstavlja bolj celovit pristop, ki omogoča natančnejše spremljanje pomembnih sprememb v otrokovem govornem razvoju.

Otroci pridobivajo različne govorne izkušnje, zato nekateri poznajo besede, ki jih drugi otroci iste starosti ne poznajo. V ta namen so raziskovalci razvili *tehniko*, ki vključuje rabo *nesmiselnih besed*. Ta tehnika raziskovalcu omogoča, da ugotovi, ali je otrok sposoben pravilno generalizirati slovnična pravila na novo besedo, s katero še ni imel izkušenj.

Pri *tehniki ponavljanja s spontanim popraviljanjem* raziskovalec otroku predvaja izjave, ki so bodisi slovnično pravilne bodisi nepravilne, otrok pa jih mora ponoviti. Rezultati študij so pokazali, da otroci spontano preoblikujejo nepravilne izjave v pravilne in spontano izpuščajo odvečne besede v stavku.

Tehnika transformacije izjav raziskovalcu nudi vpogled v otrokovo sposobnost pravilne rabe slovničnih pravil.

S pomočjo metode lahko raziskovalec preučuje otrokovo sposobnost pretvarjanja dobesednega govora v premi govor. Otrok mora npr. Petrovo izjavo *Hočem sladoled*, spremeniti v stavek *Peter je rekel, da hoče sladoled*.

V okviru *tehnike pripovedovanja* raziskovalci uporabljajo različne tehnike, npr.:

- otrok pove, kaj je delal v vrtcu, na zabavi, na počitnicah ipd.
- otrok obnovi znano zgodbo
- otrok obnovi neznano zgodbo, ki mu jo je povedal raziskovalec

3. 4. 4. METODE ZA PREUČEVANJE GOVORNEGA RAZUMEVANJA

S pomočjo metod in tehnik lahko preučujemo govorni razvoj dojenčkov, ki še ne producirajo besed.

Tehnika gledanja preferiranega dražljaja se osredotoča na otrokovo selektivno usmerjanje pozornosti na enega izmed dveh predvajanih glasovnih dražljajev.

Raziskovalec zabeleži trajanje gledanja posameznega dražljaja. Raziskovalec ugotavlja otrokovo razumevanje samostojnih besed in preprostih slovničnih struktur.

Tehnika odigravanja izjav od otroka zahteva, da izvede določeno dejanje skladno z glasovnim dražljajem oz. izjavo, ki mu jo je predstavil raziskovalec. Le-ta lahko uporabi tudi slikovno predlogo, ki vsebuje 4 slike, izmed katerih mora otrok izbrati tisto, ki ustreza predstavljeni izjavi.

Tehnika sočasnega odzivanja na izjave pa nasprotno, omogoča preučevanje procesa otrokovega govornega razumevanja med samim poslušanjem izjav in ne po njem.

Za preučevanje govornega razvoja se pogosto uporabljajo tudi *vprašalniki za starše*. S takimi vprašalniki lahko raziskovalec v kratkem času zbere veliko število podatkov. Vprašalniki od staršev zahtevajo, da zapišejo ali drugače označijo besede, ki jih njihov otrok razume ali rabi v svojem govoru.

4. RAZVOJ ČUSTEV IN TEMPERAMENT TER OSEBNOST V OBDOBJIH DOJENČKA IN MALČKA

Nove razlage – t.i. *funkcionalistični* teoretski pristop – poudarjajo, da so čustva osrednji prilagoditveni mehanizmi razvoja vseh vidikov človekove dejavnosti: spoznavnih procesov, temperamenta, socialnega vedenja in telesnega delovanja.

Čustva organizirajo in uravnavajo posameznikove izkušnje ter služijo posameznikovemu prilagajanju na okolje na dva načina:

- čustvena stanja spodbujajo vedenjske odzive na zunanje in notranje dogodke
- čustveni izrazi služijo komunikaciji, usmerjajo pozornost drugih ljudi na lastno čustveno stanje ter predstavljajo dražljaje, na katere se drugi ljudje odzivajo

Čustva vplivajo na posameznikovo procesiranje informacij, pomagajo mu strukturirati dogodke v okolju, smiselno povzeti dogajanje zunaj in znotraj sebe.

Čustva so temeljna sestavina posameznikovih temperamentnih značilnosti, ki so podlaga za razvoj njegove osebnosti.

FUNKCIONALISTIČNI PRISTOP JE TEORETSKA PERSPEKTIVA, KI RAZLAGA ČUSTVA KOT OSREDNJE PRILAGODITVENE MEHANIZME RAZVOJA VSEH VIDIKOV ČLOVEKOVE DEJAVNOSTI.

4. 1. RAZVOJ ČUSTEV

Že novorojenčki so sposobni posnemati različne enostavne čustvene izraze na obrazih drugih ljudi. Začnejo razlikovati med različnimi čustvenimi stanji drugih ljudi in jim pripisujejo določen pomen. Čustva, ki jih dojenčki in malčki izražajo, so neposreden izraz njihovega čustvenega stanja.

4. 1. 1. RAZVOJ ČUSTVENEGA IZRAŽANJA

Dojenčki izražajo vsa **temeljna čustva** – tista, na katera lahko neposredno sklepamo na podlagi izrazov na obrazu (veselje, zanimanje, presenečenje, strah, jeza, žalost in gnus). Vzorci dojenčkovega čustvenega izražanja se precej razlikujejo. Navadno se v parni interakciji z mamo ali očetom nanju odziva z izrazi veselja, pozitivno vokalizacijo in s povečanjem gibalne dejavnosti, na jezen obraz pa z jokom, močnimi in nesinhroniziranimi gibi. Dojenčkovo čustveno izražanje nam veliko pove o njegovem čustvenem stanju.

Konec 1. meseca se nasmehnejo zanimivim stvarim, ki se gibljejo, najpogosteje pa se smehljajo človekovemu obrazu. V 3. mesecu se dojenčkov nasmeh kot izraz veselja največkrat pojavlja med prijetno interakcijo z ljudmi. Ne glede nato, ali dojenček odraslo osebo pozna ali ne.

Med 3. in 4. mesecem se začne glasno smeјati.

Izrazi veselja postajajo v 2. polovici 1. leta vse bolj selektivni. Dojenčki se mnogo večkrat nasmehnejo in smejiijo znanim osebam kot neznanim., kar predstavlja znak razvijajoče se navezanosti.

Novorojenčki se na neprijetne izkušnje, kot so lakota, bolečina, premajhna ali prevelika količina stimulacije, odzivajo s splošnim distresom. V prvih dveh mesecih po rojstvu na njihovih obrazih med jokom opazimo jezne izraze.

Povečanje čustev jeze med dojenčki se povezuje z njihovim spoznavnim in socialnim razvojem. Ko začnejo razumeti svoje vedenje in vedenje drugih oseb kot namerno, se zavedajo, da lahko nadzorujejo svoja dejanja in učinke, ki jih lahko s svojimi dejanji dosežejo. Temu primerno prepoznavajo osebo ali predmet, ki sta povzročila npr. boleč dražljaj ali jim onemogočila doseganje trenutnega cilja.

Povečanje čustvenih izrazov jeze v 1. letu starosti je otrokov socialni signal odraslemu, da se nahaja v stanju distresa in ga je potrebno pomiriti.

Dojenček in malček kot odziv na bolečino, oviranje in ločitev od osebe, na katero sta navezana, izražata tudi čustva žalosti, vendar so ta veliko manj pogosta kot jeza. Izrazi žalosti se povečajo le v primerih hudo motene komunikacije med staršem in otrokom ter dolgotrajne ločitve otroka od staršev. Podobno kot žalost dojenčki v 1. polovici 1. leta starosti le redko izražajo čustva strahu, in sicer verjetno zaradi tega, ker nimajo razvitih gibalnih sposobnosti, ki bi jim omogočile približati se nevarnim situacijam in se braniti pred nevarnostjo.

V 2. polovici 1. leta starosti izrazi strahu postajajo pogostejši.

V 2. polovici 1. leta starosti se dojenček s strahom odziva zlasti na neznane osebe, nove, nenavadne predmete in globino.

V 2. in 3. letu starosti situacije, ki vzbujajo strah, postanejo variabilnejše, strahovi številčnejši in močnejši. Malček lahko doživlja in izraža strah v neznanih prostorih, zlasti temnih, ko je sam, boji pa se tudi ljudi, zlasti odraslih, ki nosijo maske.

Poleg temeljnih čustev malček doživlja in izraža še druga čustva, kot so sram, zadrega, krivda, zavidanje in ponos. To so **čustva samozavedanja**, saj se nanašajo na ugodno ali neugodno doživljanje.

Čustva samozavedanja se pojavijo v 2. letu starosti. Neugodna čustva samozavedanja navadno izraža s povešanjem oči, sklanjanjem glave, jokom, zakrivanjem obraza z rokami. Ponos izrazi z veseljem, razprtimi očmi, dvigom glave.

Situacije, v katerih odrasli malčke in starejše otroke spodbujajo k pozitivnim ali negativnim čustvom v odnosu do sebe, se med kulturami razlikujejo. V razvitih zahodnih kulturah npr. podkrepljujemo malčkov ponos v situacijah individualne uspešnosti, v vzhodnih pa zlasti v situacijah, v katerih malčki upoštevajo potrebe drugih ljudi (npr. pomoč, radodarnost).

Malčki so bolj ponosni, če uspejo pri težki nalogi kot pa pri lahki nalogi, in se bolj sramujejo, če ne uspejo pri obvladovanju lahke, preproste naloge, kot če ne uspejo priti do cilja pri težki nalogi.

TEMELJNA ČUSTVA SO ČUSTVA, KI JIH LAHKO NEPOSREDNO PREPOZNAVAMO NA PODLAGI IZRAZOV NA OBRAZU. TO SO VESELJE, ZANIMANJE, PRESENEČENJE, STRAH, JEZA, ŽALOST IN GNUS.

ČUSTVA SAMOZAVEDANJA SO ČUSTVA, KI VKLJUČUJEJO NEGATIVNO ALI POZITIVNO DOŽIVLJANJE SEBE; NPR. SRAM, ZADREGA, KRIVDA, ZAVIDANJE IN PONOS.

4. 1. 2. RAZVOJ SAMOURAVNAVANJA ČUSTEV IN NADZORA NAD ČUSTVENIM IZRAŽANJEM

Že v najzgodnejšem obdobju dojenčki uporabljajo nekatere enostavne načine vedenja, s katerimi obvladujejo svoja čustvena stanja – imajo rudimentarno sposobnost **samouravnavanja čustev**. Samouravnavanje čustev vključuje usmerjanje in preusmerjanje pozornosti ter sposobnost inhibicije vedenja.

Neposredna socialna interakcija, v kateri odrasli in dojenček izmenjujeta svoje čustvene signale in usmerjata pozornost druga na drugega, je za dojenčka prijetna situacija, ki mu pomaga obvladati stanje distresa.

Sposobnost samostojnega gibanja ob koncu 1. leta starosti povečuje učinkovitost uravnavanja čustev, saj se lahko dojenček samostojno približuje ali oddaljuje od različnih predmetov, ljudi ali situacij.

Po 2. letu starosti malčki razmeroma pogosto omenjajo svoja čustva in jih skušajo nadzorovati. Visokemu čustvenemu vznurjenju se npr. izognejo tako, da si z rokami pokrijejo oči, da ne vidijo neprijetnega; skrijejo se za mamo, da se izognejo pogledu na osebo, ki jih ogovarja; z rokami si pokrijejo ušesa, ko slišijo brnenje sesalnika. V stanju visoke čustvene vznurjenosti začnejo sami sebi glasno govoriti tisto, kar so jim v preteklosti pripovedovali odrasli v distressnih situacijah, npr. *takoj dobil sok, ne, to je ajs, mami pride, ne jokati, dobro je*.

Malček se tehnik spoprijemanja z neugodnimi čustvenimi stanji uči tudi od odraslih.

Poleg uravnavanja svojih čustvenih stanj se otrok skozi razvoj uči **pravil izražanja čustev**: kdaj, kje in kako je primerno izražati posamezna čustva. Tako učenje se začne že v prvih mesecih otrokove starosti.

Ker dojenčki težijo k posnemanju izrazov na obrazu drugih ljudi, se z njimi identificirajo in imajo sposobnost preprostega empatičnega vživljanja v čustvena stanja drugih ljudi. Dojenček se tako počasi in postopno uči izražanja pozitivnih in zaviranja izražanja negativnih čustvenih stanj.

V 2. letu starosti odrasli malčke učijo pravil izražanja čustev, teh pravil pa se malčki učijo tudi z opazovanjem tega, kako drugi ljudje nadzorujejo svoja čustvena stanja – v katerih situacijah izražajo določena čustva, v katerih druga in v katerih nobena.

SAMOURAVNAVANJE ČUSTEV JE SPOSOBNOST PRILAGAJANJA ČUSTVENEGA STANJA NA PRIMERNO RAVEN INTENZIVNOSTI, KI OMOGOČA PRODUKTIVNO VKLJUČEVANJE POSAMEZNIKA V OKOLJE.

PRAVILA IZRAŽANJA ČUSTEV SO PRAVILA, KI DOLOČAJO, KJE, KDAJ IN KAKO JE PRIMERNO IZRAŽATI ČUSTVA.

4. 2. TEMPERAMENT

Temperament predstavlja posameznikovo celovito organizacijo razmeroma stabilnih značilnosti v kakovosti in intenzivnosti njegovega čustvenega odzivanja.

Temperamentne razlike med posamezniki so opazne že v prednatalnem obdobju in seveda tudi po otrokovem rojstvu.

Prvo znano znanstveno študijo o otrokovem temperamentu je izvedel Krasnagorski. Opredelil je 4 tipe otrok:

- a) **Sangviničen otrok** se na dražljaje odziva hitro. Svoje odzive inhibira: hitro, razmeroma močno in trajno. Je živahen in se učinkovito prilagaja okolju. Govori jasno in artikulirano, melodično, govor pa spremljajo živahne geste in lahko prepoznavni izrazi na obrazu. Starši in vzgojitelji takega posameznika opisujejo kot otroka, ki ga z lahkoto vzgajajo.
- b) **Flegmatičen otrok** se pozitivno odziva na dražljaje in se z lahkoto prilagaja okolju. Hitro se uči, njegov govor je počasnejši, razmeroma tih, monoton, brez znakov čustvenega vznburjenja.
- c) **Koleričen otrok** ima manj nadzora nad svojimi odzivi. Navadno se zadovoljivo razvija, čeprav ima težave s prilagajanjem socialnemu okolju. Njegov govor je zmerno hiter, a ni tekoč.
- d) **Melanholičen otrok** ima razmeroma malo energije in izraža malo čustev. Hitro se utruje. Odziva se počasi in v primerjavi s svojimi vrstniki potrebuje razmeroma dolgo časa za učenje.

TEMPERAMENT JE CELOVITA ORGANIZACIJA RAZMEROMA STABILNIH INDIVIDUALNIH ZNAČILNOSTI, KAKOVOST IN INTENZIVNOST ČUSTVENEGA ODZIVANJA, POSAMEZNIKOV ZNAČILNI SLOG ODZIVANJA NA OKOLJE, KI IMA PRIMARNO BIOLOŠKE TEMELJE.

4. 2. 1. MODELI TEMPERAMENTA

Thomas in S. Chess sta razvila devetdimenzionalni model temperamenta.

KOMPONENTA in OPIS:

- A. **Raven dejavnosti** – Količina gibanja, razmerje med dejavnimi in nedejavnimi obdobji
- B. **Ritmičnost** – Rednost v bioloških funkcijah
- C. **Odkrenljivost** – Lahkota, s katero irelevantni dražljaj v okolju zmoti trenutno dejavnost
- D. **Približevanje/umik** – Začetni odziv na nov dražljaj: otrok sprejme novo izkušnjo ali se ji umakne
- E. **Prilagodljivost** – Lahkota, s katero se otrok prilagodi spremembam v okolju; kako hitro lahko preusmerjamo otrokov začetni odziv v želeni smeri
- F. **Obseg pozornosti in vztrajnost** – Količina časa, v katerem otrok sledi neki dejavnosti in z njo nadaljuje tudi v prisotnosti motečih dejavnikov
- G. **Moč odzivanja** – Moč ali energetska raven odzivanja
- H. **Prag odzivnosti** – Moč dražljaja, ki je potrebna za otrokov odziv nanj
- I. **Kakovost razpoloženja** – Količina pozitivnega nasproti negativnemu razpoloženju

Poleg tega, sta Thomas in S. Chess ugotovila še, da se določene komponente temperamenta pri večini otrok združujejo v 3 tipe temperamenta:

- i. **Lahko vzgojljivi otrok** je pretežno dobre volje, vesel, optimističen, sprejema nove izkušnje in se z lahkoto prilagaja spremembam. V to kategorijo sta avtorja uvrstila 40% otrok
- ii. **Težaven otrok** je razdražljiv, se močno odziva, je pretežno negativno razpoložen in se počasi prilagaja na spremembe. V to kategorijo se je uvrstilo 10% otrok.
- iii. **Počasen otrok** se blago in počasi odziva, počasi se tudi prilagaja spremembam, razmeroma težko sprejme novosti, je razmeroma pasiven. V to kategorijo je bilo uvrščenih 15% otrok.

Nekoliko več od tretjine otrok avtorja nista mogla uvrstiti v nobeno izmed treh kategorij.

Med dojenčki in malčki obstajajo precejšnje razlike v vzorcih odzivanja na okolje.

LAHKO VZGOLJIVI OTROK:

- o Pozitivno se odziva na novosti in spremembe.
- o Frustracijo sprejema z malo razburjenja.
- o Svoje razpoloženje, ki je pretežno pozitivno, izraža blago do zmerno.

TEŽAVEN OTROK:

- Negativno se odziva na novosti in spremembe.
- V frustracijskih situacijah se močno razburja.
- Pogosto glasno joka, vpije. Močno izraža svoje razpoloženje, ki je pretežno negativno.

POČASEN OTROK:

- Počasi se odziva na novosti in spremembe.
- V frustracijah razburjenje izraža razmeroma blago.
- Blago izraža svoje razpoloženje, in sicer tako pozitivno kot negativno.

M. Rothbart je predstavila drug model temperamenta, ki vključuje 6 komponent:

1. **Raven dejavnosti** – Količina telesne dejavnosti.
2. **Veselje in smeh** – Pogostnost izražanja veselja in zadovoljstva.
3. **Nemoteno vztrajanje** – Trajanje usmerjenosti, zanimanja za stvari, ljudi ali dejavnosti.
4. **Strah** – Previdnost in distress kot odziv na močne ali nove dražljaje.
5. **Sposobnost pomirjenja** – Zmanjševanje vznemirjenja, joka ali distressa, ko se otrok skuša pomiriti sam ali ga pomiri kdo drug.
6. **Distres ob omejevanju** – Vznemirjenje, razdražljivost, jok, ko je otrok frustriran.

Buss in Plomin opredeljujeta 3 poteze, ki sestavljajo temperament:

- I. **Negativno čustvovanje** – Predstavlja posameznikovo težnjo k negativnemu vznemirjenju. Distresni odziv se v obdobju dojenčka in malčka razvija v 2 ločena načina čustvenega odzivanja: strah in jezo. Plašni dojenčki in malčki se začnejo izogibati neprijetnim dražljajem, jezni pa v distressnih situacijah dejavno protestirajo.
- II. **Raven dejavnosti** – Vključuje tempo posameznikove dejavnosti (živahnost) in vitalnost, energičnost njegovega delovanja. Ta lahko med posamezniki variira.
- III. **Sociabilnost** – Nanaša se na posameznikovo težnjo po druženju z drugimi ljudmi, vključuje naklonjenost in pozitivno odzivanje na druge.

LAHKO VZGOJLJIV OTROK JE OTROK, KI HITRO VZPOSTAVI REDNI KROG ZADOVOLJEVANJA SVOJIH BIOLOŠKIH POTREB, JE DOBRO RAZPOLOŽEN IN SE HITRO PRILAGAJA NOVIM IZKUŠNJAM.

TEŽAVEN OTROK JE OTROK, KI IMA NEREDNI KROG ZADOVOLJEVANJA BIOLOŠKIH POTREB, SE POČASI PRILAGAJA NOVIM IZKUŠNJAM TER SE ODZIVA INTENZIVNO IN PRETEŽNO NEGATIVNO.

POČASEN OTROK JE OTROK, KI JE PASIVEN, SE BLAGO IN POČASI ODZIVA NA OKOLJE TER SE POČASI PRILAGAJA NOVIM IZKUŠNJAM.

4. 2. 2. MERJENJE TEMPERAMENTNIH ZNAČILNOSTI

Temperamentne značilnosti dojenčkov, malčkov in seveda tudi starejših otrok lahko merimo na različne načine – največkrat z uporabo intervjujev in različnih vprašalnikov, ki jih izpolnjujejo otrokovi starši in/ali vzgojiteljice.

Podatki, ki jih o otrokovem temperamentu dobimo od njegovih staršev, so lahko pristrani in subjektivni.

Anksiozne, depresivne mame z nizkim samospoštovanjem npr. ocenjujejo svoje dojenčke in malčke za bolj težavne kot mame, ki nimajo podobnih težav. Na njihova poročila o otrokovem vedenju po rojstvu pa vplivajo tudi starševa pričakovanja o tem, kakšen bo njihov otrok po rojstvu.

Vprašalniki o vedenju, ki ga pri otroku opažajo starši ali vzgojiteljice, imajo tako prednosti kot pomanjkljivosti. Prednost vidimo zlasti v tem, da ocenjevalci otroka dobro poznajo. Pomanjkljivosti vprašalnikov za starše in vzgojiteljice pa so zlasti subjektivna interpretacija vprašanj, trenutno razpoloženje ocenjevalcev, morebitna težnja k ocenjevanju v smeri socialne zaželenosti.

Kagan je 2 leti spremljal **inhibirane** in **neinhibirane** vzorce odzivanja pri različnih vzorcih dojenčkov.

V starosti 4. mesecev so se inhibirani dojenčki odzivali na nove dražljaje z močno povečano gibalno dejavnostjo in jokom. Polovica inhibiranih dojenčkov je bilo v obdobju malčka izjemno plašnih in zadržanih.

Neinhibirani 4-mesečni dojenčki v odziv na nove dražljaje niso bistveno povečali gibalne dejavnosti ali kako drugače izražali vznemirjenja. Po letu dni približno 2/3 malčkov iz te skupine ni izražalo bojazni, nezaupljivosti in zadržanosti v novih situacijah.

Leva možganska hemisfera je »specializirana« za odzivanje s pretežno pozitivnimi čustvi, desna pa z negativnimi. Pri dojenčkih, ki se hitro negativno vznemirijo, so raziskovalci zaznali povečano temeljno dejavnost desne v primerjavi z levo možgansko hemisfero. Med posamezniki z večjo levo hemisferno aktivacijo pa so, nasprotno, odkrili manj negativnega odzivanja na nove in stresne situacije.

NEINHIBIRAN OTROK JE OTROK, KI TEŽI K PRIBLIŽEVANJU IN IZRAŽA POZITIVNA ČUSTVA DO NOVIH DRAŽLJAJEV.

INHIBIRAN OTROK JE OTROK, KI SE UMIKA IN IZRAŽA NEGATIVNA ČUSTVA DO NOVIH DRAŽLJAJEV.

4. 2. 3. RAZVOJ IN STABILNOST TEMPERAMENTA OD ROJSTVA DO ZGODNJEGA OTROŠTVA

Temperamentne značilnosti, po katerih se novorojenčki med seboj razlikujejo, so:

- Negativno čustvovanje
- Raven dejavnosti
- Odkrenljivost
- Obseg pozornosti
- Približevanje/umik

Negativno čustvovanje se pri novorojenčkih izraža kot razdražljivost, napetost, hitrost vzpostavljanja distressnega stanja. Novorojenčkovo negativno čustvovanje napoveduje malčkovno negativno čustvovanje in socialno neodzivnost.

Bolj razdražljivi novorojenčki v obdobju malčka hitreje izražajo distressno stanje, so manj pozorno na dogajanje v okolju in manj socialno odzivni.

Glavna temperamentna značilnost, po kateri se novorojenčki razlikujejo, je **raven dejavnosti**. Visoko dejavni so npr. tisti novorojenčki, ki se po zdrznjenju gibajo več kot 25 sekund, nedejavni pa tisti, ki se gibajo manj kot 10 sekund. Novorojenčki izražajo največ gibalne dejavnosti v stanju distresa.

Obseg pozornosti in **odkrenljivost** se pri novorojenčkih odražata preko njihove usmerjenosti na okolje in odzivnosti (npr. na mamo med hranjenjem), sta nizko stabilni in imata razmeroma nizko napovedno vrednost v naslednja razvojna obdobja.

Umik izražajo npr. tako, da pogled obrnejo stran od dražljaja, ki povzroča premočno raven vzbujenja.

Približevanje ugotavljamo z novorojenčkovo pozitivno odzivnostjo na dražljaje. Bolj ko je neki dražljaj za otroka prijeten, močnejše sesa tisto, kar ima v ustih.

Pri dojenčkih so opazne vse temperamentne značilnosti, po katerih se med seboj razlikujejo novorojenčki, njihova stabilnost pa se z razvojem nekoliko poveča. Po 2. mesecu starosti se pojavi pozitivno čustvovanje. Stabilnost pozitivnega čustvovanja je sprva razmeroma nizka, se pa v 1. letu starosti povečuje.

Tudi stabilnost približevanja/umika se v primerjavi z obdobjem 1. meseca po rojstvu pri dojenčkih nekoliko poveča.

S približevanjem ali umikom izražajo odzive na svoja pričakovanja glede stimulacije, ki so jih razvili na podlagi svojih preteklih izkušenj. Tako iščejo dražljaje, ki so bili v preteklosti povezani s pozitivnimi posledicami in se izogibajo tistim, s katerimi so imeli v preteklosti neugodne izkušnje.

Negativno čustvovanje pri dojenčkih vključuje razdražljivost, občutljivost na dražljaje. Dojenčki, ki hitreje zajokajo, rabijo tudi dlje časa, da se pomirijo ali da jih drugi pomirijo.

V obdobju malčka se pojavita še inhibicija približevanja in t.i. **prizadevni nadzor**. Ob koncu 2. leta starosti začne malček izražati novo obliko nadzora, s katero uravnava svojo dejavnost. Prizadevni nadzor omogoča malčku, da se osredotoči na predstavljeni zastavljeni cilj svoje dejavnosti.

Med malčki se poveča stabilnost v negativnem in pozitivnem čustvovanju. Nekateri avtorji za pozitivno čustvovanje uporabijo kar izraz sociabilnost. Individualna stabilnost se v obdobju malčka poveča in se ne povezuje več z negativnim čustvovanjem.

PRIZADEVNI NADZOR JE SPOSOBNOST INHIBICIJE ODZIVA NA DRAŽLJAJE V TRENUTNEM OKOLJU, KI POSAMEZNIKU OMOGOČA SLEDENJE PREDSTAVLJIVEMU CILJU ZAČETE DEJAVNOSTI.

4. 2. 4. GENETSKI IN OKOLJSKI VPLIVI NA TEMPERAMENT

Raziskovalci so skušali ugotoviti, v kolikšni meri lahko temperamentne razlike med dojenčki/malčki pojasnimo z genetskimi razlikami med njimi. Preučevali so enojajčne (ED) in dvojajčne (DD) dvojčke. Rezultati kažejo, da so si glede različnih sestavin temperamenta, in sicer ravni dejavnosti, sociabilnosti, vztrajnosti, ED bolj podobni kot DD.

Podobnosti v temperamentnih lastnostih so med sorojenci nizke kljub dejstvu, da si delijo družinsko okolje. To pomeni, da okolje, ki si ga otroci delijo, ne prispeva veliko k podobnosti med njimi, temveč so za razvoj otrokovih temperamentnih in osebnostnih značilnosti pomembni okoljski dejavniki, ki si jih otroci v istih družinah ne delijo.

Thomas in S. Chess sta razvila model **ujemanja socialnega okolja s temperamentom**. Če se otrokov slog odzivanja ujema z zahtevami njegovega okolja in okolje ustreza njegovemu temperamentu, potem bo otrokov razvoj v takem okolju optimalen. Starša, ki se intenzivno vpletata v socialne stike z drugimi ljudmi, se bosta npr. veliko ustrezneje *ujela* z dejavnim, sociabilnim dojenčkom/malčkom kot mirna, pasivna starša.

Za zelo dejavnega otroka, ki je gibalno omejen na majhnem prostoru in od katerega ljudje pričakujejo, da bo dolgo časa miren, pomeni tako okolje obliko stresa.

Da bi otrokovi starši ustvarili tako ujemanje, naj bi otroku oblikovali okolje, ki ustreza njegovim temperamentnim značilnostim.

Temperamentno razmeroma počasna in manj sociabilna starša naj bi npr. našla več spodbud za malčka (omogočila, da se druží z vrstniki na igrišču).

Družina, v kateri se ustaljeno življenje manj ujema z otrokovim temperamentom, bo doživela določeno stopnjo distresa, ki pa ga je mogoče nadzorovati. Ta distres postane učinkovito obvladljiv, če med starši in otroki postopno prihaja do obojestranskega kompromisa.

Interakcija staršev z otrokom je dvosmerni proces, v katerem ima tudi otrok dejavno vlogo.

Malčki s težavnim temperamentom se neustrezno prilagajajo socialnemu okolju. Za starše so otrokovi odzivi navadno manj sprejemljivi in se nanje negativno odzivajo, npr. z jezo, sovražnostjo, kaznovalnimi vzgojnimi tehnikami.

Tako npr. dojenčkova razdražljivost v 3. mesecu starosti napoveduje količino neugodljivega vedenja v 3. letu starosti le, če se mama nanj odziva negativno (jeza, sovražnost).

UJEMANJE SOCIALNEGA OKOLJA S TEMPERAMENTOM PREDSTAVLJA USTREZNOST OKOLJSKIH ODZIVOV NA OTROKOVE TEMPERAMENTNE ZNAČILNOSTI, NPR. ZA DEJAVNEGA OTROKA JE USTREZNEJŠE PREŽIVLJANJE POPOLDNEVA NA OTROŠKEM IGRIŠČU KOT V MAJHNEM UREJENEM STANOVANJU S SOSTANOVALCI, KI SI ŽELIJO MIRU.

TEMPERAMENT: MEDKULTURNE RAZLIKE IN RAZLIKE MED SPOLOMA

Najbolj očitne razlike v temperamentnih lastnostih se izražajo med belimi in azijskimi otroki. Kitajski in japonski dojenčki so v primerjavi z Evro – Američani mirnejši, lažje utolažljivi.

Razlike med dojenčki in malčki različnih ras in kultur:

- ❖ Glede temperamentnega vzorca je povprečen Kitajec najbolj podoben tipičnemu počasnemu belemu severnoameriškemu ali evropskem dojenčku/malčku. 5 – mesečni kitajski dojenčki so manj dejavni, prilagodljivi ter izražajo manj pozitivnega razpoloženja.
- ❖ Podobno kot kitajski so tudi japonski dojenčki manj dejavni, manj intenzivno jokajo.
- ❖ Afro – ameriški dojenčki so manj ritmični, prilagodljivi in izražajo več negativnega čustvovanja kot evro – ameriški.
- ❖ Tudi med belimi dojenčki najdemo nekaj temperamentnih razlik. Nemški dojenčki in malčki so bolj prilagodljivi kot turški; mame v ZDA dosledno opisujejo temperamentne vzorce svojih dojenčkov kot manj težavne.

Ugotovitve glede razlik v temperamentnih značilnostih med spoloma: novorojeni dečki se bolj negativno odzivajo na blagi distress kot deklice, vendar se razlike med spoloma v ponovljenih študijah niso dosledno izkazale kot pomembne. M. Rothbart v svoji raziskavi na vzorcih 3, 6 in 9 mesecev starih dojenčkov ni ugotovila pomembnih temperamentnih razlik med spoloma.

S spolom lahko pojasnimo manj kot 5% individualnih razlik. Raziskovalci so odkrili, da dečki nekoliko več jokajo kot deklice; deklice izražajo več znakov pozitivnega čustvovanja. Spola se ne razlikujeta glede približevanja/umika.

Nekatere raziskave so se osredotočile na preučevanje odzivov staršev na dojenčka in malčka v odvisnosti od njegovega spola in odkrile: če novorojenček, za katerega mislijo, da je deček, joka, to večkrat pripisujejo njegovi jezi, če pa mislijo, da je deklica, jok večkrat pripisujejo njenemu strahu. Igranje z malčki: če menijo, da so otroci deklice, z njimi več govorijo in pri njih stimulirajo manj telesne ter več socialne dejavnosti, kot če mislijo, da so otroci dečki.

4. 3. OSEBNOST DOJENČKA IN MALČKA

Osebnost lahko pojmuje kot nadredno temperamentu, saj pojem osebnost vključuje tudi kognitivne strukture, kot je npr. pojem o sebi, skratka, predstavlja celovito organizacijo telesnih, intelektualnih, socialnih in čustvenih značilnosti posameznika. Osebnost je razmeroma trajen skup psiholoških značilnosti in se izražajo skozi različne oblike vedenja in v različnih situacijah.

Socialni odnosi naj bi postali vplivni v zgodnjem otroštvu ali še kasneje, šele v teh obdobjih naj bi tudi sooblikovali otrokov osebnostni razvoj.

Raziskovalci so skušali odkriti, po katerih značilnostih starši in vzgojiteljice razlikujejo otroke. S pomočjo obstoječih osebnostnih taksonomij so oblikovali vsebinsko razmeroma širok kodirni sistem z navodili za razvrščanje prostih opisov. Rezultati analiz takih opisov so pokazali, da lahko večino opisov različno starih otrok razvrstimo v **petfaktorsko shemo**. Sestavljajo jo ekstravertnost, sprejemljivost, vestnost, čustvena stabilnost in odprtost/intelekt. *Prikaz treh podkategorij za vsako izmed glavnih kategorij v Petfaktorski shemi:*

- 1) **Ekstravertnost:** sociabilnost, dominantnost, aktivnost
- 2) **Sprejemljivost:** prijetnost, obvladljivost, poštenost
- 3) **Vestnost:** skrbnost do stvari, medodvisnost, vztrajnost
- 4) **Čustvena stabilnost:** vznurljivost, samozavest, anksioznost
- 5) **Odprtost/intelekt:** odprtost za izkušnje, zanimanja, inteligentnost

Navedena taksonomija je primerna tudi za razvrščanje opisov dojenčkove in malčkove osebnosti, ki so jih dali starši in vzgojiteljice.

Mame in očetje dojenčke in malčke največkrat opisujejo v smislu ekstravertnosti, znotraj te kategorije pa v okviru sociabilnosti in aktivnosti. V primerjavi s starejšimi otroki referenčne osebe svoje dojenčke in malčke razmeroma redko opisujejo kot čustveno stabilne ali nestabilne. Težko si je namreč predstavljati dojenčke, ki ne jokajo, imajo nadzor nad svojimi čustvi, so samozavestni ali odgovorni.

Hitro razvijajoče se sposobnosti v 2. letu starosti malčkom omogočajo, da svoje individualne značilnosti izrazijo na način, ki ga drugi ljudje zlahka opazijo.

Petfaktorska taksonomija se je izkazala kot uporabna pri opisovanju malčkov v različnih kontekstih (npr. v družini, jaslih). Struktura vzgojiteljinih opisov malčkov, ki obiskujejo jasli, se še nekoliko bolj prilega v petfaktorsko shemo kot struktura opisov, ki jih dajo starši. Vzgojiteljice malčkom pripisujejo več vestnosti in nekoliko manj ekstravertnosti kot mame.

Individualne razlike med dojenčki in malčki lahko opazimo tudi pri drugih osebnostnih značilnostih, ne le temperamentih.

V zgodnjem otroštvu se posamezni izmed petih faktorjev med seboj povezujejo v širše faktorje, navadno se vestnost povezuje z odprtostjo/intelektom, ekstravertnost z odprtostjo/intelektom, lahko pa tudi sprejemljivost z vestnostjo.

Struktura malčkove osebnosti, kot jo zaznavajo vzgojiteljice v vrtcu, je štirifaktorska in vključuje naslednje faktorje:

- Intelekt/odprtost
- Ekstravertnost
- Čustveno stabilnost
- Priljubljenost

OSEBNOST JE CELOVITA ORGANIZACIJA TELESNIH, INTELEKTUALNIH, SOCIALNIH IN ČUSTVENIH ZNAČILNOSTI POSAMEZNIKA.

PETFAKTORSKA SHEMA JE TAKSONOMIJA, IZOBLIKOVANA NA PODLAGI POMENSKE RAZVRSTITVE PROSTIH OPISOV OTROKOVIH ZNAČILNOSTI, KI SE PO SVOJI VSEBINI IN

STRUKTURI MOČNO PRIBLIŽUJE PETFAKTORSKEMU MODELU T. I. VELIKIH PET ROBUSTNIH DIMENZIJ OSEBNOSTI, TO JE EKSTRAVERTNOSTI, SPREJEMLJIVOSTI, VESTNOSTI, NEVROCITIZMU IN ODPRTOSTI.

5. SOCIALNI RAZVOJ DOJENČKA IN MALČKA

5. 1. RAZVOJ SOCIALNEGA VEDENJA IN RAZUMEVANJA OD ROJSTVA DO DEVETEGA MESECA

Novorojenček je socialno bitje. To je razvidno iz njegovih preferenc do dražljajev – raje posluša človekov glas kot druge zvočne dražljaje, raje gleda človekov obraz kot katerekoli druge vidne dražljaje.

Novorojenčki preferirajo gledanje maminega obraza pred drugimi.

Novorojenčki imajo sposobnost posnemanja vedenja ljudi, ki se z njimi ukvarjajo. 2 dni stari novorojenčki v različnih kulturah npr. posnemajo različne obrazne izraze odraslih: iztegovanje jezika, odpiranje ust, šobljenje ustnic. Ker novorojenčki neposredno posnemajo različne obrazne gibe, vključno s čustvenimi izrazi, lahko sklepamo, da je novorojenčkova sposobnost posnemanja fleksibilna in namerna.

Novorojenčki so sposobni posnemati le obrazne izraze, gibe glave in jezika, kar odraža cefalokavdalno smer njihovega razvoja.

Prve razvojne oblike posnemanja predstavljajo **mimično posnemanje**. Sposobnost posnemanja se precej spreminja v prvih letih po rojstvu, najpreprostejša oblika posnemanja predstavlja učinkovito sredstvo, s katerim novorojenček začne raziskovati socialni svet in vzpostavljati socialne odnose z ljudmi, ki skrbijo zanj.

MIMIČNO POSNEMANJE JE NAMERNO PONAVLJANJE VEDENJA DRUGE OSEBE NE GLEDE NA CILJ IN NAMERE NJENEGA VEDENJA, KI ODRAŽA IDENTIFIKACIJO DOJENČKA Z NJO.

5. 1. 1. SOCIALNI NASMEH

Spontani **socialni nasmeh** se začne pri dojenčkih pojavljati med 4. in 6. tednom starosti.

Pretežno se sproži kot odziv na človekov obraz.

Nasmeh odraža dojenčkovo prepoznavanje dražljajev iz okolja. Na ta način vadi obstoječe spoznavne sheme, kar vodi do zadovoljstva, če je dojenček pri tem uspešen.

SOCIALNI NASMEH JE NASMEH, KI GA PRI DOJENČKU VZBUDI ZAZNAVA ČLOVEKOVEGA OBRAZA.

5. 1. 2. RAZVOJ KOMUNIKACIJE IN ZAVEDANJA SEBE

V 2. mesecu življenja se začne dojenček bolj dejavno vključevati v interakcijo.

Dojenček pozorno gleda partnerjev obraz, se nanj odziva z nasmehi, predgovornim vedenjem, kot so premikanje ustnic in jezika, odpiranje ust.

Na moteno komunikacijo se dojenček odziva različno: če se partner umakne iz interakcije, ga skuša priklicati nazaj v komunikacijski odnos s povečanjem vokalizacije, čustvenega

izražanja, iskanja partnerja s pogledom. Če pa je komunikacija za dojenčka moteča v tem smislu, da ga partner pretirano stimulira, se dojenček izogiba interakciji – preneha s socialnim odzivanjem, obrne se stran od partnerja ali v skrajnem primeru zajoka.

6 tednov stari dojenčki so sposobni odloženega posnemanja obraznih izrazov. Tisti, ki so opazovali odraslega, ki je odpiral usta ali iztegoval jezik, so posnemali te geste dan kasneje, ko so videli isto osebo, ki tokrat ni izvajala nobene geste.

Dojenčki najverjetneje uporabljajo odloženo posnemanje kot način prepoznavanja in komunikacije z ljudmi, s katerimi so že vstopali v socialno interakcijo.

Med 5. in 6. mesecem starosti se pojavi diferenciacija razumevanja sebe, kar se odraža v novih vzorcih dojenčkove socialne komunikacije. Dojenček se zaveda, da je njegova dejavnost identična tisti, ki jo vidi v ogledalu.

Sebe v tem obdobju jasno razume kot posrednika dejanj - v smislu **ekološkega sebe**. Tako samorazumevanje se razvija že v prvih mesecih dojenčkovega življenja.

Dojenček razume tudi druge ljudi – kot bitja, ki s svojim delovanjem povzročajo, da se stvari v zunanjem okolju dogajajo. Sočasno se dojenček začne vključevati v sodelovalne igrice s partnerjem (preproste igrice skrivanja). Njegova komunikacija z drugim ostaja diadna: v komunikaciji je lahko pozoren le na drugo osebo, ne pa na drugo osebo in predmet (npr. igračo) hkrati. Prav tako je med upravljanjem s predmetom lahko pozoren le nanj, ne pa tudi na igralnega partnerja – zato socialna igra s predmeti še ni mogoča.

V tem obdobju dojenček začne tudi komunikacijo z vrstniki, jih gleda, se jim nasmeje, vokalizira, se jih dotika.

Prisotnost igrač v interakciji z vrstnikom je moteča za preprosto komunikacijo med dojenčkoma, saj v tej starosti še ne moreta usklajevati pozornosti na predmet s socialno pozornostjo. Če igrač ni, je socialnih stikov med dojenčkoma več, kot če so te prisotne.

Med 7. in 8. mesecem starosti začnejo dojenčki v socialni komunikaciji uporabljati predmete. Predmete začnejo ponujati drugim in pričakujejo, da jih bodo partnerji takoj zatem vrnili nazaj. Predmeti, ki jih imajo drugi, za dojenčke v tem obdobju prvič postanejo privlačnejši kot predmeti, ki jih imajo sami.

Dojenček, ki prvi zagleda enako igračo pri drugem, izpusti svojo in sega za igračo, ki jo drži vrstnik.

Pozornost partnerja dojenčki te starosti ne skušajo usmerjati več le na sebe, temveč na svoja dejanja.

Pomemben jim postane cilj, ki ga z nekim dejanjem dosežejo drugi – posnemanje dobi kakovost **emulacije**. Dojenček v vedenju drugih ljudi posnema uporabo tistih sredstev, ki vodijo do cilja, emulacijsko začne posnemati dejanja drugih s predmeti.

EKOLOŠKI SEBE JE RUDIMENTARNA OBLIKA RAZUMEVANJA SAMEGA SEBE – DOJENČEK POJMUJE SEBE KOT AKTIVNEGA POSREDNIKA DOGAJANJA V ZUNANJEM OKOLJU. EKOLOŠKI SEBE VKLJUČUJE ZAVEDANJE LASTNIH VEDENJSKIH CILJEV, K CILJU USMERJENIH DEJAVNOSTI IN PRETEKLIH IZIDOV LASTNEGA DELOVANJA NA OKOLJE.

EMULACIJA JE NAMERNO PONAVLJANJE VEDENJA DRUGE OSEBE, PRI ČEMER OTROK POSNEMA NJENA SREDSTVA, DA BI DOSEGEL ENAK CILJ KOT ONA.

5. 2. REVOLUCIJA OB KONCU PRVEGA LETA STAROSTI

Okoli 9. meseca starosti se pri dojenčku pojavi niz obnašanj (razumevanje sebe in drugih, posnemanje namere v dejanjih), značilnih le za človekovo vrsto. Nekateri avtorji to obdobje imenujejo tudi sociokognitivno **revolucijo v devetem mesecu**.

REVOLUCIJA V DEVETEM MESECU JE KAKOVOSTNA SPREMEMBA V DOJENČKOVEM RAZUMEVANJU SOCIALNEGA SVETA, KI SE IZRAŽA SKOZI POJAV NIZA ČLOVEKU SPECIFIČNIH VEDENJ IN KI ZRCALI ZAČETEK RAZVOJA RAZUMEVANJA DRUGIH LJUDI KOT INTENCIONALNIH BITIJ – SPECIFIČNO ČLOVEŠKE SOCIOKOGNITIVNE KOMPETENCE.

5. 2. 1. RAZVOJ SKUPNE VEZANE POZORNOSTI

9. mesecev stari dojenčki postanejo sposobni usklajevati pozornost na partnerja v socialni interakciji s pozornostjo na predmete. Kažejo niz novih vedenj, ki niso več diadna, temveč triadna. Dojenček je sposoben svojo pozornost na predmet uskladiti s partnerjevo.

Ta nova sposobnost je **skupna vezana pozornost**, ki vključuje:

- a) skupno vezano pozornost na dogajanje s predmetom
- b) spremljanje pozornosti drugega
- c) usmerjanje pozornosti drugega na zunanje predmete ali dogajanje

V razvoju se najprej pojavi skupna vezana pozornost na zunanji predmet ali dogodek. Dojenček le preverja, ali je njegov partner pozoren na isti predmet kot on sam. Tej pozornosti se okoli 11. meseca pridružijo vedenja, s katerimi dojenček sledi pozornosti, ki jo partner usmerja na zunanje predmete, in **socialno sklicevanje**.

Ko dojenček npr. zagleda novo igračo, ki je lahko potencialno nevarna ali prijetna, pogleda drugo osebo, da bi od nje dobil informacijo o kakovosti nove igrače. Če druga oseba z izrazom na obrazu, s tonom glasu ali besedami izraža pozitivna čustva do igrače, jo bo dojenček verjetno začel raziskovati, če pa druga oseba izraža znake negativnih čustev, potem se igrače najverjetneje ne bo dotaknil.

Sklicevanje se pojavlja tudi v situacijah, v katerih se dojenček prijetno počuti. Svoje prijetno počutje si želi deliti z drugo osebo, zato jo išče s pogledom, da bi jo vključil v prijetno dogajanje.

Po 1. letu starosti sledi še vedenje, s katerim malček sam usmerja partnerjevo pozornost na zunanje predmete. To vedenje izraža v obliki deklarativnih gest. Te jasno kažejo, da si malček želi deliti pozornost s partnerjem do istega predmeta ali dogodka. Skupna vezana pozornost se v razvoju pojavi takrat, ko začne dojenček dojemati sebe in druge ljudi kot **intencionalna** bitja. Razumevanje sebe in tudi drugih ljudi se pojavi takrat, ko dojenček spozna, da imajo ljudje ne le cilje, ki jih skušajo doseči, temveč da je mogoče iste cilje doseči z različnimi vedenjskimi sredstvi.

Dojenčka začnejo zanimati namere drugih, ki jih je sposoben tudi posnemati.

Okoli 9. meseca starosti se pojavi sposobnost posnemanja intencionalnih dejanj s predmeti – **socialno posnemanje**. Ta sposobnost otroku omogoča, da razume konvencionalno uporabo

predmetov in se uči o človekovi intencionalni uporabi določenih predmetov, o tem, čemu predmeti služijo.

Konec 1. in v 2. letu življenja se otrokova interakcija z odraslimi odvija v predmetnem kontekstu.

V interakciji z vrstniki okoli otrokovega 1. leta starosti opazimo tako sodelovalne kot konfliktno socialne izmenjave med malčki. Količina sodelovalnega vedenja je med eno – in dvoletnimi malčki enaka, medtem ko konfliktno vedenje (npr. napadalnost, protest in trmoglavljenje) v vrstniški interakciji v 2. letu starosti narašča. 1 – letni malčki se torej večkrat odzivajo na vrstnikovo zanimanje za igračo tako, da si skušajo igrače deliti, starejši pa s protestom in samoobrambo.

SKUPNA VEZANA POZORNOST JE TRIADNO VEDENJE, KI SE KAŽE V REFERENČNEM TRIKOTNIKU OTROK – ODRASLI – PREDMET (DOGODEK) IN S KATERIM SI OTROK IN ODRASLI DELITA POZORNOST DO ISTEGA PREDMETA (DOGODKA) – POZORNOST SKUPAJ VEŽETA NA ISTI PREDMET ALI DOGODEK.

SOCIALNO SKLICEVANJE JE OTROKOVO SKLICEVANJE NA ODZIVE DRUGIH LJUDI, DA BI NA TA NAČIN PRIDOBIL PODATKE, S KATERIMI BI LAHKO OSMISLIL DOLOČENO SITUACIJO.

INTENCIONALNI SEBE JE ČLOVEKU SPECIFIČNA OBLIKA RAZUMEVANJA SEBE KOT INTENCIONALNEGA POSREDNIKA DOGAJANJA V ZUNANJEM OKOLJU. VSEBUJE ZAVEDANJE LASTNIH CILJEV TER AKTIVNO IZBIRO MED RAZLIČNIMI SREDSTVI, S POMOČJO KATERIH SO TI CILJI DOSEGLJIVI.

SOCIALNO POSNEMANJE JE NAMERNO PONAVLJANJE VEDENJA DRUGE OSEBE, PRI ČEMER PA OTROK PREDVSEM POSNEMA NJENO VEDENJSKO NAMERO.

5. 2. 2. PREVIDNOST DO NEZNANIH LJUDI IN SEPARACIJSKA ANKSIOZNOST

V tem obdobju se pojavi tudi **previdnost** ali v večji intenzivnosti **anksioznost do neznanih ljudi** ter anksioznost ob ločitvi od osebe, na katero je otrok navezan – **separacijska anksioznost**.

Psihoanalitska teorija oba pojava obravnava kot med seboj odvisna: separacijska anksioznost naj bi sprožila anksioznost do neznanih ljudi, saj naj bi se otrok slednjih »bal« zato, ker se boji ločiti od referenčne osebe (največkrat mame).

Na individualne razlike v separacijski anksioznosti med dojenčki naj bi vplivala tudi kakovost odnosa med mamo in otrokom (bolj ko so kakovostni odnosi, večja naj bi bila anksioznost. Na te razlike vplivajo tudi otrokove osebnostne značilnosti.

Etologi razlagajo anksioznost do neznanih ljudi kot prirojeni in prilagojeni odziv na potencialno nevarnost.

Dojenčki naj bi imeli prirojeno odzivnost na določene znake nevarnosti, med temi je tudi velikost predmeta. Tako so bolj previdni ali anksiozni do velikih ljudi kot do manjših, vključno z neznanimi otroki, ter bolj do ljudi, ki pred njimi stojijo, kot do tistih, ki ležijo.

Kognitivna teorija: Dojenčki so npr. bolj previdni do neznanih ljudi v neznanem okolju kot doma, manj so previdni, če so ob njihovih stikih z neznanimi osebami v situaciji prisotne

znane osebe, kot pa takrat, ko so te odsotne, bolj so previdni, če se neznana oseba obnaša moteče, manj pa, če se vede otroku naklonjeno itn.

Ko je referenčna oseba odsotna skuša dojenček oblikovati hipoteze, s katerimi bi si lahko razložil, kje je ta oseba, kaj se je zgodilo z njo. Ker mu to ne uspe, se pojavi neugodje in posledično na izrazni ravni separacijski protest.

PREVIDNOST (ANKSIOZNOST) DO NEZNANIH LJUDI JE OTROKOV IZRAZ STRAHU ALI PREVIDNEGA VEDENJA KOT ODZIV NA NEZNANE LJUDI.

SEPARACIJSKA ANKSIOZNOST JE OTROKOV DISTRESNI ODZIV NA LOČITEV OD ZNANE OSEBE, S KATERO JE VZPOSTAVIL MEDSEBOJNO NAKLONJEN ODNOS.

5. 2. 3. RAZVOJ NAVEZANOSTI

Navezanost je dejaven, medsebojno močno naklonjen recipročen odnos med dvema osebama. Naklonjen odnos med otrokom in osebo, ki skrbi za otroka, se začne razvijati na podlagi otrokovih prirojenih signalov. Pri tem pa ima tudi druga oseba prirojeno zmožnost odzivanja na specifične otrokove signale.

Razvoj navezanosti poteka v 4 fazah:

- I. **Fazo pred navezanostjo** (do približno 6. tedna otrokove starosti) označujejo različni prirojeni signali, kot so težnja po seganju, nasmehu, vzpostavljanju očesnega stika z drugo osebo ter jok, s katerim dojenček priključuje druge ljudi v svojo bližino. Vendar dojenčki v tem obdobju še niso navezani na določeno osebo ali osebe, saj se ne vznemirjajo, če so v družbi z neznanimi ljudmi in če oseb, ki skrbijo zanje, ni v bližini.
- II. **V fazi oblikovanja navezanosti** (do približno 8. meseca) se začnejo dojenčki na različne ljudi odzivati različno. Intenzivneje se odzivajo na eno izmed oseb, s katerimi so v vsakdanjem stiku: več se jim smeji, te osebe jih hitreje potolažijo, če so razburjeni. V interakciji z njimi se naučijo, da s svojim lastnim vedenjem vplivajo nanje.
- III. **V fazi jasne navezanosti** (do približno leta in pol ali dveh let starosti) dojenčki izražajo separacijsko anksioznost, če referenčne osebe ni v njihovi bližini. V prisotnosti referenčne osebe namerno vzdržujejo njeno bližino: ji sledijo in jo iščejo s pogledom, starejši se plazijo ali hodijo za njo, se je oprijemajo. Če v okolju zaznajo kakršnokoli ogroženost ali nedoločnost, se približajo referenčni osebi ter pri njej iščejo čustveno oporo in tolažbo. Na podlagi pojava separacijske anksioznosti, lahko sklepamo, da so si dojenčki sposobni priklicati v spomin osebo, ki je ne zaznavajo v svoji bližini.
- IV. **V fazi oblikovanja recipročnega odnosa** (od približno leta in pol ali 2. leta starosti naprej) separacijska anksioznost upade kot rezultata hitrega razvoja mentalne reprezentacije in govora, ki malčkom omogočata razumevanje razlogov za odsotnost referenčne osebe in sposobnost predvidevanja njene vrnitve.

Na podlagi svojih izkušenj otroci oblikujejo trajen čustveni odnos z referenčno osebo, čustveni odnos z njo ponotranjijo – razvijejo **notranji delovni model navezanosti**.

NOTRANJI DELOVNI MODEL NAVEZANOSTI JE NIZ PRIČAKOVANJ PRI POSAMEZNIKI, KI IZVIRA IZ ZGODNIH IZKUŠENJ V ODNOSU OTROK – REFERENČNA OSEBA/OSEBE IN SE NANAŠA NA DOSTOPNOST TER OBČUTLJIVOST REFERENČNE OSEBE/OSEB DO OTROKA, PREDSTAVE O INTERAKCIJI OTROKA Z NJO ALI Z NJIMI.

5. 2. 3. 1. Kakovost navezanosti

M. Ainsworth s sodelavci je s postopkom, znanim kot **Tuja situacija**, opredelila 4 glavne vzorce navezanosti, to je:

- varni (B tip)
- izogibajoči (A tip)
- ambivalentni ali upirajoči (C tip)
- dezorganizirani/dezorientirani (D tip)

Varno navezani dojenčki v prisotnosti osebe, na katero so navezani, z njo iščejo telesni in očesni stik. V prisotnosti osebe, na katero so navezani, tudi veliko samostojno raziskujejo in se dejavno ukvarjajo s predmeti. Ob ločitvi od referenčne osebe so prizadeti – jokajo, težijo za njo, protestirajo, težko jih je potolažiti. V času odsotnosti te osebe malo raziskujejo in se ukvarjajo s predmeti. Ko se oseba, na katero so navezani, vrne, se je razveselijo, takoj se potolažijo in spet postanejo dejavni s predmeti.

Izogibajoče navezani dojenčki so podobno dejavni v kakršnihkoli situacijah: ob prisotnosti osebe, na katero so izogibajoče navezani, ko so sami ali ko so v interakciji z neznano osebo. Ko oseba, na katero so navezani, odide, ne kažejo znakov močnega vznemirjenja. Ob snidenju s to osebo pa ne kažejo posebnih znakov veselja.

Ambivalentno (upirajoče) navezani dojenčki izražajo manj dejavnosti v vseh situacijah, ko je prisotna oseba, na katero so navezani, ko so sami ali ko so v interakciji z neznano osebo. Do neznanee osebe izražajo očitno previdnost in intenzivno neugodje v času odsotnosti referenčne osebe. Še več jokajo, ko ostanejo sami z neznano osebo, ki jih nikakor ne more potolažiti.

Referenčna oseba jih le težko potolaži, ko se ponovno snidejo z njo.

Dezorganizirano/dezorientirano navezani dojenčki izražajo največ ogroženosti, in sicer tako ob prisotnosti referenčne osebe kot v situacijah, v katerih so sami ali skupaj z neznano osebo. Ob ponovnem snidenju z referenčno osebo se vedejo zmedeno in protislovno, nepričakovano npr. začnejo jokati, ko že ustvarijo vtis, kot da so se potolažili.

Dojenčki in malčki se tako v kakovosti kot tudi v intenzivnosti navezanosti na referenčno osebo med seboj razlikujejo.

Več kot polovica leto dni starih malčkov je intenzivneje navezanih na mamo kot na očeta, ostali so enako navezani na oba ali bolj na očeta. Intenzivnejša navezanost dojenčkov na mame se najverjetneje pojavlja zaradi tega, ker se večina mam v 1. letu po otrokovem rojstvu bolj ukvarja z njim kot oče ali druge osebe.

Kakovost dojenčkove in malčkove navezanosti na referenčno osebo je v največji meri odvisna od vedenja te osebe do otroka, v manjši meri pa od otrokovega temperamenta.

Povezave med vzorcem otrokove navezanosti in načinom odzivanja referenčnih oseb do otroka:

VZOREC DOJENČKOVE/MALČKOVE NAVEZANOSTI in PREVLAJUJOČE OBNAŠANJE REFERENČNE OSEBE:

1. **Varni (B)** – Pozornost, naklonjenost, veliko telesnega in očesnega stika, komunikacije, sprejemanje skrbnosti in odgovornosti za otroka.
2. **Izogibajoči (A)** – Odklanjanje telesnega, očesnega stika in drugih oblik komunikacije, izražanje negativnih čustev, neobčutljivost in nezainteresiranost za otroka, pogosto uveljavljanje moči nad otrokom.
3. **Ambivalentni (C)** – Neobčutljivost, naklonjenost, pretirana stimulacija.
4. **Dezorganizirani/dezorientirani (D)** – Neodzivnost, zanemarjanje, zloraba.

Referenčne osebe prinašajo v odnos z otrokom zgodovino svojih lastnih izkušenj navezanosti. Kakovost delovnega modela navezanosti ugotavljamo z *Intervjujem navezanosti za odrasle*, ki vključuje vprašanja o spominih odraslega posameznika na svoje otroške izkušnje navezanosti.

Omogoča nam prepoznavanje 4 kakovostno drugačnih delovnih modelov navezanosti:

- i. avtonomni/varni
- ii. opuščujoči
- iii. pretirano vključeni
- iv. nerazrešeni

TUJA SITUACIJA JE POSTOPEK, KI VKLJUČUJE KRATKE LOČITVE IN PONOVA SNIDENJA OTROKA S TAREŠM. Z NJIM OCENJUJEMO KAKOVOST OTROKOVE NAVEZANOSTI.

VARNA NAVEZANOST JE KAKOVOST NAVEZANOSTI, ZA KATERO STA ZNAČILNA OTROKOV DISTRES OB IN PO LOČITVI OD REFERENČNE OSEBE TER HITRO POMIRJENJE OB PONOVNEM SNIDENJU.

IZOGIBAJOČA NAVEZANOST JE KAKOVOST OGROŽENE NAVEZANOSTI, ZA KATERO NI ZNAČILEN OTROKOV DISTRES OB LOČITVI OD REFERENČNE OSEBE, OZNAČUJE PA JO IZOGIBANJE TEJ OSEBI ON PONOVNEM SNIDENJU.

AMBIVALENTNA (UPIRAJOČA) NAVEZANOST JE KAKOVOST OGROŽENE NAVEZANOSTI, ZNAČILNA ZA OTROKE, KI IŠČEJO VELIKO BLIŽINE Z REFERENČNO OSEBO PRED LOČITVIJO OD NJE IN IZRAŽAJO JEZNO, UPIRAJOČE VEDENJE, KO SE TA PONOVNO VRNE.

DEZORGANIZIRANA/DEZORIENTIRANA NAVEZANOST JE KAKOVOST OGROŽENE NAVEZANOSTI, ZNAČILNA ZA OTROKE, KI SE ODZIVAJO NA ZMEDEN IN PROTISLOVEN NAČIN OB PRISOTNOSTI, LOČITVI IN PO SNIDENJU Z REFERENČNO OSEBO.

5. 2. 3. 2. Stabilnost kakovosti navezanosti

Kakovost otrokove navezanosti se spremeni le, če se spremeni vedenje referenčne osebe do otroka.

Večina malčkov, ki jih starši vključijo v jaslje, je varno navezanih nanje in po vključitvi ne spremeni vzorca navezanosti.

Povezave med otrokovim vzorcem navezanosti in delovnim modelom navezanosti pri referenčnih osebah:

1)

TIP DELOVNEGA MODELA NAVEZANOSTI:

Avtonimni/varni.

OPIS DELOVNEGA MODELA NAVEZANOSTI:

Objektivnost in uravnoteženost pri opisu izkušenj iz otroštva, tako pozitivnih kot negativnih. Staršev odrasli niti ne idealizirajo niti ne izražajo zamer do njih.

VZOREC OTROKOVE NAVEZANOSTI:

Varni.

2)

TIP DELOVNEGA MODELA NAVEZANOSTI:

Opuščujoči.

OPIS DELOVNEGA MODELA NAVEZANOSTI:

Česar se odrasli spominjajo iz otroštva, opisujejo racionalno brez čustvene konotacije.

VZOREC OTROKOVE NAVEZANOSTI:

Izogibajoči.

3)

TIP DELOVNEGA MODELA NAVEZANOSTI:

Pretirano vključeni.

OPIS DELOVNEGA MODELA NAVEZANOSTI:

Svoje otroške izkušnje odrasli opisujejo zelo čustveno, včasih izražajo jezo do staršev.

VZOREC OTROKOVE NAVEZANOSTI:

Upirajoči.

4)

TIP DELOVNEGA MODELA NAVEZANOSTI:

Nerazrešeni.

OPIS DELOVNEGA MODELA NAVEZANOSTI:

Odrasli sklepajo dezorganizirano o spominih na »izgube« referenčnih oseb ali na izkušnje zlorabe.

VZOREC OTROKOVE NAVEZANOSTI:

Dezorganizirani/dezorientirani.

Mame, ki se po 1 – letnem porodniškem dopustu vsakodnevno ločujejo od malčka v času dela, celo bolj stimulirajo otroke kot tiste, ki so v 2. in 3. letu ves čas z njimi. Malčki, ki se v 2. letu starosti kratkoročno in vsakodnevno ločujejo od mame, spremenijo kakovost navezanosti od ambivalentne v varno navezanost.

ODZIVI MALČKOV NA VKLJUČEVANJE V JASLI

Vsakodnevna in kratkotrajna ločitev od referenčne osebe ali oseb v 2. letu življenja, predstavlja obliko stresa za otroka in vodi do kratkotrajnih neugodnih učinkov na otrokovo vedenje. Po nekaj mesecih se večina malčkov, ki obiskujejo jasli, ugodno prilagodi na

vsakodnevno odsotnost staršev, kar izražajo s pozitivnimi čustvi, vključevanjem v socialne dejavnosti z vrstniki in vzgojiteljico, na katero se navežejo.

Zgodnje in kratkotrajne ločitve malčkov od oseb, na katere so navezani, lahko le v kombinaciji s spodaj navedenimi dejavniki tveganja neugodno vplivajo na otrokov razvoj. Ti dejavniki tveganja so zlasti težaven temperament otroka, splošno nezadovoljstvo staršev ter konflikti v družini.

Zgodnja vključitev malčka v jasli ob odsotnosti drugih dejavnikov tveganja nima dolgoročnih neugodnih učinkov na otrokov razvoj.

S Bogataj je v svoji raziskavi ugotovila, da so se otroci v povprečju na jasli prilagodili po 3 tednih kontinuiranega obiskovanja, v 2. letu starosti so za to potrebovali nekoliko dlje časa kot v 3. letu. Večina jih je ob ločitvi od starša jokala še 3 tedne potem, ko so prvič prišli v jasli.

Kratkoročne težave v prilagajanju, poleg joka in upada zanimanja za dogajanje v trenutnem okolju, so se po ločitvi od starša pri malčkih v jaslih izražale kot težave s prehranjevanjem in težave s spanjem. Mame so poročale, da se posebne težave pri malčkih pojavljajo tudi tik pred odhodom v jasli, ob vstopu v zgradbo vrtca in ob odhodu starša iz jasli.

Večina malčkov je v 1. mesecu po vključitvi v jasli zbolela.

Malčki, ki so v jasli prinašali igrače od doma, se niso prilagodili hitreje kot tisti, ki jih niso prinašali.

Malčki mam, ki so ob vključitvi v jasli doživljale intenzivnejši stres ob ločitvi, pa so se težje in dlje časa prilagajali na jasli kot malčki mam, ki so doživljale manj stresa.

5. 2. 3. 3. Napovedna veljavnost vzorcev navezanosti

Kakovost zgodnje navezanosti se odraža tudi v otrokovem kasnejšem odnosu z referenčnimi osebami znotraj in zunaj družine. Varna navezanost predstavlja varovalni dejavnik v otrokovem nadaljnjem razvoju, različni vzorci ogrožene navezanosti pa dejavnik tveganja. Dojenčki, ki so bili dosledno varno vezani na mamo, izražajo več družabnosti v stikih s prijaznimi neznanimi osebami kot malčki, ki so bili kot dojenčki ogroženo navezani. Malčki in še starejši otroci, ki so bili varno vezani, si po stresnih izkušnjah hitreje opomorejo, imajo manj vedenjskih težav, v šoli pa so bolj socialno kompetentni in neodvisni.

Razlike v razvoju čustvenega izražanja se med malčki začnejo pojavljati v 14. mesecu starosti. Upirajoči malčki v tej starosti izražajo največ strahu in bojazni ter najmanj veselja v primerjavi z varno in izogibajoče navezanimi malčki. Ambivalentno navezanim malčkom lahko povzročajo obliko distresa celo situacije, za katere predpostavljamo, da bodo vzbujale veselje in radost. Od 14. meseca starosti naprej ambivalentno navezani otroci na splošno izražajo vse manj veselja, izogibajoči vse več strahu, dezorganizirani izražanje jeze povečujejo, varno navezani pa znižujejo.

Povezave med dojenčkovim vzorcem navezanosti in njegovim kasnejšim vedenjem:

VZOREC ZGODNJE NAVEZANOSTI in OTROKOVO VEDENJE V ŠESTEM LETU STAROSTI PO PONOVNEM SNIDENJU Z REFERENČNO OSEBO:

- A. **Varen** – Otrok je sproščen, začenja prijetno interakcijo z referenčno osebo. Otrok išče bližino ali telesni stik z referenčno osebo, ni pa od nje odvisen.
- B. **Izogibajoč** – Otrok vzdržuje razdaljo do referenčne osebe, le malo jo gleda in govori z njo ter nadaljuje z dejavnostjo, s katero se je ukvarjal pred njenim prihodom.
- C. **Upirajoč** – Otrok izraža pretirano intimnost do referenčne osebe v svoje gibanju, drži in tonu glasu. Istočasno se je izogiba, je sovražen do nje, včasih je boječ ali žalosten.
- D. **Dezorganiziran/dezorientiran** – Otrok skuša usmerjati in nadzorovati vedenje referenčne osebe. Včasih ponižuje in zavrača referenčno osebo, v drugih primerih je pretirano skrben ali nervozno vesel ob snidenju (skače, poskakuje, ploska).

5. 3. SOCIALNI RAZVOJ V DRUGEM IN TRETJEM LETU STAROSTI

Prepoznavanje sebe v 2. letu se odraža na kakovostno drugačen način kot v prvem. Približno sredi 2. leta starosti se malček prepoznava na podlagi sebi lastnih zunanjih potez, videza.

Vede se npr. drugače, če na videoposnetku vidi svojega vrstnika, kot če vidi sebe – bolj ga zanima neznan malček.

Okoli 2. leta starosti velika večina malčkov uporablja svoje ime ali zaimek, ki se nanaša nanje, npr. »jaz«, »mene«.

Malčkova sposobnost ločevanja med seboj in drugimi se izraža tudi v posesivnosti do stvari, za katere se opredeljuje, da so njegove. V interakciji z drugimi ljudmi v 2. in 3. letu starosti uveljavlja svoje težnje po posedovanju stvari ali ljudi. Takšen *boj za pridobivanje stvari* v zunanjem okolju v večji meri odraža njegove poskuse, vzpostaviti jasne meje med seboj in drugimi, kot pa sebičnost.

Močno zavedanje sebe in težnja po uveljavljanju lastnih potreb, vodi po eni strani do prvih nestrinjanj z odraslimi in drugimi otroki, po drugi strani pa spodbuja razvoj različnih čustveno – socialnih spretnosti, kot so empatija in prosocialno vedenje.

Značilnost malčkovega čustvenega prilagajanja na socialno okolje se kažejo na treh bipolarnih dimenzijah njegovega čustvenega izražanja:

- o **veselje – potrtoost:** Nanaša se na otrokovo splošno razpoloženje v specifičnem socialnem okolju od pozitivnega (malček je pretežno dobre volje, motiviran za vključevanje v različne dejavnosti) do splošno negativnega razpoloženja (pomanjkanje motivacije za vključevanje v dejavnosti)
- o **zaupljivost – anksioznost:** Odraža stopnjo, do katere se otrok počuti varnega v skupini (bodisi v družini ali zunaj nje). Zaupljivi malčki so radovedni in se ugodno prilagajajo na novosti. Anksiozni malčki so plašni, zaskrbljeni in zadržani do ljudi in stvari.

- **strpnost – jeza:** Obsega sposobnost malčkovega spoprijemanja z izzivi in frustracijami v socialni skupini. Strpni malčki so sposobni uravnati svoja čustva v frustracijskih situacijah, medtem ko pri jeznih v podobnih situacijah prevladuje razdražljivost, vzkipljivost in razburjenost.

Značilnosti malčkove interakcije z vrstniki se na splošno odražajo na treh bipolarnih dimenzijah njegovega vedenja:

- **vključevanje – osamljenost:** Vključevanje kaže na stopnjo, do katere se malčki vedejo kot del vrstniške skupine, so socialno dejavni, priljubljeni in zadovoljni v družbi vrstnikov, medtem ko osamljeni ostajajo ločeni od vrstnikov, nočejo se vključevati v skupne dejavnosti z njimi.
- **mirnost – agresivnost:** Predstavlja mero, do katere se malčki vedejo agresivno do drugih otrok, in sicer zlasti v konfliktnih situacijah. Mirni malčki imajo ugodne odnose z vrstniki. Agresivni malčki pa povzročajo telesno in materialno škodo vrstnikom.
- **prosocialnost – egoizem:** Prosocialnost kaže na sposobnost malčkovega upoštevanja potreb in želja drugih v skupini ter na sposobnost sprejemanja dejstva, da ne morejo biti sami neprestano v središču pozornosti. Egoistični malčki pa so pozorni le na lastno perspektivo, pozornost vrstnikov skušajo na vsak način usmerjati le nase.

Individualne razlike v malčkovih interakcijah z odraslimi zasledimo pri dimenzijah:

- ❖ **sodelovanje – nasprotovanje:** Sodelovalni malčki vzpostavijo pozitivne, nekonfliktne odnose z odraslimi, spoštujejo avtoriteto in so pripravljeni pomagati. Pretežno nasprotno malčki pa se upirajo avtoriteti, kljubujejo navodilom in so v razmeroma konfliktnih odnosih z odraslimi.
- ❖ **samostojnost - odvisnost:** Odraža razlike med malčki v stopnji dosežene samostojnosti, sposobnosti delovanja z malo dodatnega nadzora odraslih. Ko naletijo na manjše težave, jih samostojni malčki najprej skušajo rešiti sami, pozornost in pomoč iščejo, kadar je to objektivno potrebno, novih situacij se običajno veselijo. Odvisni malčki so v novih situacijah boječi, vdajo se, ko se soočijo že z majhnimi težavami, jokajo tudi brez očitnega razloga.

Malčki, pri katerih prvi vseh osmih dimenzijah prevladuje izraženost pozitivnega pola njihovega vedenja, so splošno socialno prilagojeni. Malčki, pri katerih prevladuje vzorec relativne potrnosti, anksioznosti, osamljenosti in odvisnosti, se razvijajo v smeri ponotranjenja težav, ki predstavlja dejavnik tveganja v razvoju samostojnosti. Malčki, pri katerih prevladuje vzorec jeze, agresivnosti, egoizma in nasprotovanja, pa se razvijajo v smeri pozunanjanja težav, kar predstavlja dejavnik tveganja v razvoju vedenjskih težav: težav v socializaciji.

5. 4. ZAČETKI MORALNEGA RAZVOJA

Posameznikov moralni razvoj opredeljujemo kot oblikovanje zavesti o tem, kaj je pravilno in kaj napačno, ter kot vzpostavljjanje nadzora nad lastnimi potrebami in željami.

Moralni razvoj v najširšem smislu vsebuje 3 dimenzije razvoja:

- **čustveno** (npr. sočustvovanje z drugimi, ko doživljajo distress)
- **spoznavno** (presojanje in odločanje o tem, katera dejanja so pravilna in katera napačna)
- **vedenjsko** (doživljanje čustev le spodbuja k moralnim dejanjem, ne jamči pa, da se bo posameznik obnašal skladno z njimi)

Novorojenček je amoralno bitje, saj v prvih mesecih po rojstvu nima niti moralne zavesti niti sposobnosti nadzorovanja svojih bioloških in socialnih potreb. Ima pa potencial za razvoj enega in drugega. Ta potencial se lahko razvije le pod vplivom družbenega okolja in socialnih izkušenj. Prvi znaki moralnega razvoja se začnejo kazati v otrokovem vedenju ob koncu 1. leta življenja po rojstvu. Ti znaki so poleg enostavnih oblik **prosocialnega vedenja** tudi zavest o standardih vedenja, rudimentarna sposobnost presojanja (oblikovanje sodbe o tem, kaj je pravilno in kaj napačno).

Iskanje socialnih informacij, ki jih otrok dobi od drugih ljudi, je odvisno od:

- njihove odzivnosti in občutljivosti
- otrokove sposobnosti razumevanja sebe kot samostojnega posameznika
- njegovih spominskih sposobnosti in sposobnosti reprezentacije

Ko se te sposobnosti ob koncu 1. leta razvijejo, pri dojenčku opazimo prve znake samonadzora.

Razvoj ugodljivosti vodi do malčkovih prvih zavestnih verbalizacij, s katerimi usmerja in nadzoruje svoje vedenje (npr. *ne, to ne sme*). Razvoj malčkovega samonadzora se izraža tudi skozi sposobnost odlaganja zadovoljitve potreb – sposobnost počakati na primernejši čas ali prostor. Ta sposobnost strmo narašča med 18. in 30. mesecem malčkove starosti.

Sposobnost **empatije** in doživljanja krivde delujeta kot pomembna moralna motiva v celotnem življenju posameznika in se razvijata že v prvih dveh letih življenja po rojstvu. Empatija je spoznavno – čustveni odziv na čustveno stanje ali položaj druge osebe. Ko je priča zlasti distressu druge osebe, bolj ali manj sodoživlja njeno čustveno stanje in mimično posnema njene čustvene izraze.

Do približno 1. leta starosti v situacijah distressnega stanja drugega, ki so mu priča, prej iščejo tolažbo zase kot pa za osebo, ki se nahaja v stanju distressa. V 2. letu starosti začnejo malčki težiti k temu, da bi pomagali »žrtvi«: se ji približujejo, jo pobožajo, ponudijo igračo.

Z razvojem sposobnosti za **vzročno atribucijo** se v 2. letu starosti simpatični distress transformira tudi v doživljanje krivde. Malček se zaveda, da je lahko njegova dejavnost prispevala k distressu drugega.

Takoj po storjenem dejanju, ki povzroči distress drugega, skuša malček popraviti ali nadomestiti svoje prvotno dejanje z drugim, če npr. koga udari, ga potem poboža, če jezno vrže igračo, jo potem pobere. Že konec 1. leta starosti dojenčki izražajo zanimanje za vedenjske standarde. To izražajo s skrbjo za predmete, osebe ali zase. Tako se npr. očitno vznemirijo, ko vidijo polomljeno igračo, znak telesne poškodbe pri drugem ali pri sebi.

Govorno sposobnejši malčki približno okoli 18. meseca starosti oblikujejo besedne sodbe o predmetih, dejanjih, ljudeh ali tudi o samih sebi. Te sodbe pa še niso diferencirane, saj malčki ne ločijo med dobrim, lepim, mojim itn., vendar se iz takih pozitivnih in negativnih sodb kasneje diferencirajo:

- **kognitivne sodbe** (npr. to drži, to pa ne)
- **moralne sodbe** (to je prav, to pa napačno)
- **estetske sodbe** (to je lepo, to pa grdo)

PROSOCIALNO (ALTRUISTIČNO) VEDENJE SO DEJANJA, S KATERIMI POSAMEZNIK DELUJE V PRID DRUGIM LJUDEM, NE DA BI ZA TO PRIČAKOVAL KORISTI ZASE.

EMPATIJA JE SPOSOBNOST RAZUMEVANJA ČUSTEV DRUGIH IN ODZIVANJE NANJE S KOMPLEMENTARNIMI ČUSTVI.

VZROČNA ATRIBUCIJA JE OBIČAJNA, VSAKDANJA RAZLAGA VZROKOV, KI JIH POSAMEZNIK PRIPISUJE POJAVU OPAŽENEGA VEDENJA PRI SEBI ALI DRUGIH LJUDEH.

6. IGRA DOJENČKA IN MALČKA

Igra pomeni veliko število različnih dejavnosti. Vezana je pretežno na otroštvo, čeprav se igrajo tudi odrasli. Neizkušeni opazovalci običajno prepoznajo neko dejavnost otrok kot igro, če je ta fleksibilna in če otroci v njej uživajo (izražajo pozitivna čustva).

Igra je dejavnost, ki se od drugih dejavnosti loči zlasti po tem, da je namerna, usmerjena na predmete, notranje motivirana in da so posledice odsotne.. Za igro je značilno, da je prijetna dejavnost. V igri je bistvenega pomena igralna dejavnost in ne doseganje njenih prvotnih ciljev. Igra je namerna in ciljno usmerjena in sicer že od 1. meseca otrokovega življenja naprej. Predmete, na katere je usmerjena igralna dejavnost, niso le igrače, ampak tudi drugi neživi in živi predmeti v otrokovem okolju.

Raziskovalci navajajo različne vrste igre, ki se med seboj razlikujejo s spoznavnega in socialnega vidika.

6. 1. SPOZNAVNE VRSTE IGRE

V razvoju se najprej pojavi **funkcijska igra**, ki je s spoznavnega vidika najpreprostejša vrsta igre.

Enostavna funkcijska igra se pojavi že v 1. mesecu dojenčkovega življenja. Z razvojem se igra spreminja:

- dojenček začne na enostaven način upravljati s predmeti (npr. obrača in meče kocko)
- izvaja s predmeti njihovi funkciji primerna dejanja (npr. odpira in zapira pokrov škatle)

V 1. letu otrokovega življenja je funkcijska igra prevladujoča vrsta igre, že v 2. letu starosti pa začne upadati.

Ta vrsta igre vpliva na:

- razvoj vzročno – posledičnih odnosov (npr. pri metanju različnih predmetov ob tla otrok spoznava, da je posledica tega dejanja hrup)
- sposobnost napovedovanja in predvidevanja (npr. ko otrok poriva predmete z mize, se nauči predvidevati, kdaj bo predmet padel na tla in kdaj bo ostal na površini mize)

V 2. letu starosti se začnejo malčki vključevati v **konstrukcijsko igro**, v kateri otrok povezuje in sestavlja posamezne prvine igrače v konstrukcijo. Z razvojem otrok postaja ta vrsta igre vse pogostejša, pa tudi vse kompleksnejša.

Ta vrsta igre spodbuja:

- razvoj ustvarjalnosti
- razumevanja prostorskih odnosov
- odkrivanja vzročno – posledični odnosov

V **simbolni igri** otrok reprezentira neko dejanje, predmet, osebo ali pojav iz stvarnega ali domišljjskega sveta.

L. McCune Nicolich povzema 6 kriterijev simbolne igre, torej kriterijev, po katerih lahko sklepamo, da se otrok pretvarja:

- a. otrok se do neživih predmetov vede, kot da so živi (npr. skrbi za lutko)
- b. vsakodnevne dejavnosti izvaja v odsotnosti potrebnih materialov (npr. pije iz praznega lončka)
- c. otrok izvaja dejavnosti, ki jih običajno izvaja nekdo drug (npr. kuha, telefonira)
- d. dejanj ne izvede do njihovega običajnega konca (npr. vzame torbico in pomaha v pozdrav, nato pa ne odide ven)
- e. predmet nadomesti z drugim (npr. škatla nadomešča mačko)
- f. njegovo čustveno in instrumentalno vedenje v simbolni igri izraža namišljenost dejavnosti

Otrok simbolne sheme najprej usmerja nase, nato pa na druge osebe in predmete. Tako se npr. najprej pretvarja, da sam je iz prazne posodice, šele kasneje pa zmore »hraniti« tudi drugo osebo ali igračo.

Simbolna igra omogoča tudi predelavo in razreševanje konfliktov, ki jih otrok doživlja v vsakdanjem življenju (npr. pes, ki se ga otrok boji, bo v igri postal prijazen in igriv kuža).

Dojemalna igra odraža otrokovo razumevanje odnosov med predmeti in/ali ljudmi ter odnosov med pomeni in simboli.

Toličič v to vrsto igre uvršča:

- poslušanje
- opazovanje
- posnemanje
- branje

Posamezne primere dojemalne igre lahko opazimo že v 1. letu otrokovega življenja, pogostejša pa je po 1. letu otrokovega življenja.

Ta vrsta igre spodbuja:

- razvoj govornega razumevanja in izražanja
- razumevanje vzročno – posledičnih odnosov
- usmerjanje pozornosti
- razvoj otrokovih socialnih spretnosti

Igra s pravili sicer ni tipična za obdobje dojenčka in malčka, se pa začne pojavljati v 3. letu malčkovega življenja. Pri tej vrsti igre otrok sprejme vnaprej postavljena pravila in se po njih ravna. Na ta način se uči nadzorovati lastno vedenje, dejanja in odzive.

FUNKCIJSKA IGRA JE IGRA Z ZAZNAVNO – GIBALNIMI FUNKCIJAMI.

KONSTRUKCIJSKA IGRA JE IGRA, V KATERI OTROK IZ PRVIN IGRAČE NEKAJ GRADI.

SIMBOLNA IGRA JE IGRA, V KATERI OTROK REPREZENTIRA NEKAJ IZ STVARNEGA ALI DOMIŠLJIJSKEGA SVETA.

DOJEMALNA IGRA JE IGRA, V KATERI OTROK IZRAŽA RAZUMEVANJE ODNOSOV (POIMENOVANJE, SLEDENJE IN DAJANJE NAVODIL, DOJEMANJE ODNOSOV).

6. 2. SOCIALNA IGRA

M. Parten je opredelila 6 vrst igre:

1. **brez udeležbe** – Kadar je otroke prisoten v neki igralni situaciji, a se ne igra, ampak gleda okoli sebe in opazuje karkoli v svojem okolju, govorimo o igri brez udeležbe.
2. **opazovalna igra** – Pojavi se, kadar otrok opazuje igro drugih otrok, se z njimi morda pogovarja ali jim postavlja vprašanja, vendar se sam v igro aktivno ne vključi.
3. **samostojna igra** – Pomeni, da se otrok igra sam z igračami, drugi niso vključeni v njegovo igro, otrok pa jih tudi ne vabi.
4. **vzporedna igra** – Nanaša se na otrokovo samostojno igro, ki poteka v bližini drugih otrok, otroci se igrajo s podobnimi igračami, čeprav ne nujno na enak način.
5. **asociativna igra** – Otrok se igra z drugimi otroki, z njimi se pogovarja o igri, posojajo si igrače, njihova igra je podobna ali celo enaka. Za otroke je bolj zanimivo to, da so skupaj, kot pa sama igralna dejavnost.
6. **sodelovalna igra** – Za to igro je značilno, da se otroci igrajo v skupini, njihova igra ima skupen cilj, v igri si otroci razdelijo delo.

O **kontaktni** igri govorimo, kadar skuša otrok preko igrač ali igralne dejavnosti pritegniti pozornost in vzpostaviti stik z drugo osebo. Izhajajoč iz ugotovitve, da opazovalna igra pogosto predstavlja uvod za otrokovo vključitev v igro drugih, M. Zupančič s sodelavkami dodaja **opazovalno igro z vključitvijo**. Za to vrsto socialne igre je značilno, da otrok sprva le opazuje igro drugih, nato pa se tudi sam dejavno vključi v njihovo igro.

M. Parten je menila, da je samostojna igra najenostavnejša vrsta igre. Vendar pa rezultati novjših raziskav kažejo, da samostojna igra ni nujno najenostavnejša oblika igre, ampak lahko predstavlja spoznavno kompleksno dejavnost. V obdobju malčka naraščajo socialno dejavnejše oblike igre, kot so opazovalna ter vzporedna in asociativna igra.

6. 3. POMEN PREDMETOV V IGRI DOJENČKA IN MALČKA

Konkretne nežive predmete, ki so kulturno oblikovani in namenjeni igri, imenujemo **igrače**.

Igrača s svojimi zaznavnimi in delovanjskimi značilnostmi vpliva na otrokovo igro z njo. Značilnosti igrač lahko opišemo vzdolž več dimenzij, npr. glede na njihovo:

- a) **spolno stereotipnost**
- b) **realističnost** – Realističnost igrač se nanaša na stopnjo podobnosti med igračo in dejanskim predmetom, ki ga igrača reprezentira (npr. lesena kocka s štirimi kolesi je manj realistična igrača kot natančno izdelana pomanjšana kopija avtomobila)
- c) **strukturiranost** – Strukturiranost igrače opisuje stopnjo določenosti in izdelanosti igrače (npr. ker vejo, da je štedilnik namenjen kuhanju, jih tudi igrača štedilnik napeljuje na igro priprave hrane)

Igra malčkov s strukturiranimi igračami je pogosteje simbolna kot igra s polstrukturiranimi ali nestrukturiranimi igračami.

Številni avtorji poudarjajo, da naj bi igrače izbirali glede na otrokovo starost oz. razvojno raven in glede na njegov interes. Tudi rezultati ameriške študije so pokazali, da je simbolna igra otrok z njihovo najljubšo igračo daljša in kompleksnejša kot z drugimi igračami.

REALISTIČNOST IGRAČE JE STOPNJA PODOBNOSTI MED IGRAČO IN DEJANSKIM PREDMETOM.

STRUKTURIRANOST IGRAČE PREDSTAVLJA STOPNJO DOLOČENOSTI IN IZDELANOSTI IGRAČE.

6. 4. POMEN IGRALNEGA PARTNERJA V IGRI DOJENČKA IN MALČKA

Ker malčki še niso izkušeni simbolni igralci, jim **mentalno razvitejši** igralni **partner** pri tem nudi pomoč.

Igra dojenčkov in malčkov z mentalno razvitejšim partnerjem (najpogosteje so to starši) bolj raznolika, dolgotrajna in zapletena kot njihova samostojna igra. Simbolna igra malčkov je približno dvakrat daljša in poteka na razvojno višjih ravneh, kadar se malčki igrajo s svojimi mamami, starejšimi sorojenci ali za strokovnjaki za otroško igro, kot pa kadar se igrajo samostojno.

Sama prisotnost igralnega partnerja še ne zagotavlja spodbujanja otrokovega razvoja. Pozorno, naklonjeno, stimulatивно in odzivno vedenje igralnega partnerja, spodbuja zgodnji razvoj igre.

Partner mora prepoznati element, ki bi lahko služil kot skupna točka med njim in otrokom. Poleg tega mora biti partner občutljiv, kar pomeni, da se prilagaja razvojni ravni otroka.

Uspešnost vodenja otrokove igre v območju bližnjega razvoja (OBR) pa ni odvisna od poznavanja partnerja ali navezanosti nanj. Raziskovalci so primerjali raven igre ter vedenje dojenčkov in malčkov med interakcijo z mamo in otroku neznano žensko. V vedenju otrok med igro z mamo so opazili značilna vedenja, ki odražajo navezanost na mamo (lahka, nekonfliktna interakcija, razmeroma veliko telesnega stika), med igro z neznano žensko pa so malčki pogosteje izražali radovednost in previdnost (otrokovo opazovanje neznane osebe, razmeroma veliko očesnega stika in znižana osredotočenost na igro). Kljub temu pa so se malčki z neznano osebo igrali na razvojno enako ali celo bolj zapleteni ravni igre kot v interakciji z mamo.

D. Vandell in K. Wilson sta primerjali igro dojenčkov (starih 6 mesecev in pol ter 9 mesecev in pol) z njihovimi mamami, starejšimi sorojenci in vrstniki. Mame so dojenčkom nudile največ podpore, pri čemer so se odzivale na dojenčkovo vedenje. Starejši sorojenci so pogosteje vzbujali odzive dojenčka, redkeje pa so se sami odzivali na njegove interese. Interakcijo dojenčka z vrstnikom so sestavljala bodisi izključno socialna bodisi izključno nesocialna dejanja.

Mame se v igro pogosteje vključujejo le verbalno, pri čemer se pogosto sklicujejo na igrače, sorojenci pa se v igro vključijo kot soigralci ter se redkeje sklicujejo na predmete.

MENTALNO RAZVITEJŠI PARTNER JE PARTNER, ZRELEJŠI IN KOMPETENTNEJŠI OD OTROKA, KI LAHKO SPODBUJA OTROKOV RAZVOJ IN GA VODI V NJEGOVO OBMOČJE BLIŽNJEGA RAZVOJA.

SPODBUJANJE IGRE DOJENČKA IN MALČKA

Igra dojenčka in malčka lahko mentalno razvitejši partner vodi v otrokovo območje bližnjega razvoja. Partner ustvarja in ohranja igralni okvir.

Partner:

- ilustrira dejanja
- sprašuje po dejanjih
- jezikovno dopolnjuje ali popravlja dejanja
- poziva k dejanjem
- zaznamuje konec dejanj
- poimenuje psihična stanja ali fizične lastnosti
- razlaga dejanja ali stanje predmetov
- pomaga pri izvedbi dejanj
- usmerja pozornost na dejanja

6. 5. MEDKULTURNE RAZLIKE

Dejavniki kulture vplivajo na otroško igro, hkrati pa je igra tudi izraz kulture. Prenos kulture s starejše na mlajše generacije poteka v veliki meri preko vsakodnevnih rutinskih dejavnosti med starši in otroki.

Igra je prevladujoča dejavnost otrok v vseh kulturah. Razvoj igre s spoznavnega in socialnega vidika se na splošno ne razlikujejo glede na kulturo.

Univerzalna pa je tudi uporaba predmetov v igri.

Kljub temu pa se v otroški igri zrcalijo značilnosti kulture, v kateri otroci živijo. Razvoj igre namreč poteka znotraj specifičnega sociokulturnega konteksta, ki vpliva na igro otrok že v 1. letu njihovega življenja.

Med kulturami lahko opazimo razlike v količini in vrsti igrač, ki jih imajo otroci, ter v prostoru, ki ga odrasli namenjajo otroku, igračam in sami igri. Otroci, ki odraščajo v zahodnih razvitih državah, imajo večinoma zelo veliko različnih igrač, pri čemer je veliko igrač visoko realističnih. Otrokom in igri je pogosto namenjen poseben prostor (otroška soba), igrače pa imajo lahko tudi v drugih prostorih stanovanja. V tradicionalnih družbah imajo otroci malo igrač. Npr. otroci v afriških vaseh si pogosto iz dostopnega materiala igrače naredijo sami. V

nekaterih kulturah otroci sicer nimajo veliko igrač, a si jih običajno tudi ne izdelujejo iz drugih materialov.

V sodobnih razvitih družbah imajo največjo vlogo v igri dojenčkov in malčkov odrasli, saj otroci v teh družbah odraščajo v majhnih družinah in so v prvih letih svojega življenja razmeroma izolirani od članov širše družbe.

Nasprotno imajo otroci v tradicionalnih in ruralnih zahodnih družbah (npr. v indijskih vaseh) več priložnosti za igro s starejšimi sorojenci, saj ti običajno prevzemajo skrb za mlajše otroke. Medkulturne razlike so očitne tudi v širših sistemih prepričanj. V sodobnih razvitih kulturah starši (npr. ameriški) večinoma verjamejo, da je simbolna igra pomembna za otrokov spoznavni in socioemocionalni razvoj ter da je njihovo vključevanje v igro otrok primerno in spodbudno. Nasprotno v nekaterih kulturah vključevanja odraslih v otroško igro nimajo za primerno vedenje, starši (npr. indonezijski) bolj poudarjajo pomembnost dela kot igre ali pa igri ne pripisujejo pomembnosti za otrokov razvoj.

Razlike med kulturami lahko opišemo s pomočjo dimenzije individualizem – kolektivizem. Za **individualistične kulture** je značilno poudarjanje samostojnosti, neodvisnosti in dosežkov posameznika. V otroški igri igrajo predmeti (igrače) osrednjo vlogo, saj je otrokova zgodnja samostojna zaposlitev z igračami dobra priprava za njegovo kasnejše delovanje v vsakdanjem življenju. **Kolektivistično** usmerjene **kulture** pojmujejo posameznika kot del socialnega konteksta ter poudarjajo medodvisnost in sodelovanje z drugimi.

Zahodne razvite kulture so bolj individualistične kot tradicionalne, ki so v večji meri kolektivistično usmerjene. Kolektivistična usmerjenost je značilna tudi za vzhodne kulture, na primer japonsko, kitajsko, korejsko in indijsko.

Rezultati študij kažejo na medkulturne razlike v otroški igri tudi znotraj zahodnih razvitih kultur, npr. ameriška in slovenska kultura sta bolj individualistični kot italijanska in hrvaška. Hrvaški malčki in njihove mame so v primerjavi s slovenskimi manj usmerjene na igrače, njihov slog je bolj komunikacijsko osredotočen. Interakcijski slog slovenskih malčkov in njihovih mam je osredotočen bolj predmetno.

Teh ugotovitev seveda ne smemo posploševati, saj obstajajo precejšnje individualne razlike in velika variabilnost znotraj kultur.

ETNOTEORIJE SO IMPLICITNA PREPRIČANJA, STALIŠČA IN VREDNOTE GLEDE DOLOČENEGA PODROČJA ŽIVLJENJA.

INDIVIDUALISTIČNE KULTURE SO KULTURE, KI POU DARJAJO SAMOSTOJNOST, NEODVISNOST IN DOSEŽKE POSAMEZNIKA.

KOLEKTIVISTIČNE KULTURE SO KULTURE, KI POU DARJAJO MEDODVISNOST IN SODELOVANJE POSAMEZNIKA Z DRUGIMI.

